

OTDK-dolgozat

2023

MAGYAR AGRÁR- ÉS ÉLETTUDOMÁNYI EGYETEM
VIDÉKFEJLESZTÉS ÉS FENNTARTHATÓ GAZDASÁG INTÉZET

HOGYAN TOVÁBB SZÉKELY GAZDÁK?
AVAGY SZÉKELYFÖLD GAZDASÁGFEJLESZTÉSI
LEHETŐSÉGEI KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A FIATAL
GAZDÁK TEVÉKENYSÉGÉNEK TÜKRÉBEN

What's next for Szekler farmers? – Economic development opportunities of
Szeklerland, in particular regard to the activities of young farmers

Kelemen Réka

Konzulens: Dr. Káposzta József
Lőrinc Balázs

Kézirat lezárásának dátuma: 2022. október 29.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	1
2. KUTATÁSOM CÉLKITÚZÉSEI	3
3. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS.....	4
3.1. Az agrárgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztés kapcsolatrendszerében.....	4
3.1.1. A mezőgazdaság nemzetgazdasági jelentősége.....	5
3.1.2. Az agrárágazat területi versenyképessége	6
3.2. Agrárinnovációk helyzetképe, társadalomra és gazdaságra gyakorolt hatásai.....	7
3.3. A gazdálkodás általános jellemzői Székelyföldön	11
4. ANYAG ÉS MÓDSZER	14
4.1. Szekunder kutatási módszerek bemutatása	14
4.1.1. Vizsgálat alá vont mutatók ismertetése	14
4.1.2. Éltető-Frigyes-index (duál mutató) alkalmazása	15
4.1.3. Herfindahl-Hirschman-index alkalmazása	15
4.2. Primer kutatási módszerek bemutatása	16
4.2.1. Alkalmazott kvalitatív és kvantitatív kutatási módszer és elemzés ismertetése	16
4.2.2. Mintában szereplő válaszadók megoszlása az egyes ismérvek alapján	17
5. VIZSGÁLATOM EREDMÉNYEI ÉS ÉRTÉKELÉSÜK.....	18
5.1. A székelyföldi megyék helye a romániai mezőgazdaság térszerkezeti vizsgálatában .	18
5.1.1. Szekunder alapmutatók dinamika-vizsgálata	18
5.1.2. Komplex egyenlőtlenségi mutatók elemzése.....	22
5.1.3. Összefüggés-vizsgálat a kérdőíves felmérésben	26
5.2. Vizsgálatom következtetései	30
5.3. Hipotézisek magyarázata.....	32
5.4. Javaslatok a székelyföldi agrárágazat gazdaságfejlesztésére	34
6. ÖSSZEFOGLALÁS	37
7. IRODALOMJEGYZÉK	40
8. ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE.....	44
9. MELLÉKLETEK.....	45
9.1. számú melléklet.....	45
9.2. számú melléklet.....	46

1. BEVEZETÉS

*„Mert a természet, amióta létezik –
nem tudom, kinek az akaratából, de létezik –,
azóta mindig azt tanítja, hogy alkalmazkodni kell az adott körülményekhez.”*

/Bálint gazda, 1919-2020/

Székelyföldön különösen tradíciók övezik a mezőgazdasági tevékenységet, napjainkban is sokak megélhetését biztosítja, akár csak saját fogyasztás céljából. A magyarországi átlagos vidéki térségekre jellemző *„már alig gazdálkodunk”* kijelentés mindössze néhány állat tartását, illetve kevés földterületen való gazdálkodást jelent, ezzel szemben Székelyföldön ugyanez a kijelentés alatt jelentősebb (akár több százas) állatállományról is beszélhetünk. Habár számottevő állatállomány jellemzi a térséget, a birtokszerkezet felaprózódott a történelmi események során, valamint az idősebb emberek nemigen keresnek alternatív gazdálkodási megoldásokat a termelésnövelés, piacra jutás és a könnyebb – közös – gazdálkodás jegyében (a múltbéli negatív tapasztalataik végett). Emellett számos további felmerülő probléma övezi a térséget. A digitális készségek hiányosságai is megnehezíti a mezőgazdaságban való digitalizáció megjelenését, alkalmazhatóságát. A fiatalok jelentős hányada elvándorol külföldre magasabb jövedelemszerzés céljából – jellemzően mezőgazdasági, illetve építőipari szak- és segédmunkás foglalkoztatásra, viszont a megszerzett jövedelmet és szaktudást egyre többen otthon szeretnék kamatoztatni Székelyföldön. Habár Románia is az Európa Unió része, így a Közös Agrárpolitika támogatásaiból is részesül, ennek ellenére a gazdák a központi kommunikációt (információáramlást, tájékoztatást) hiányolják.

Mindezzel magyarázható, hogy Székelyföld gazdátársadalmát jellemző igenis aktuális, enyhítésre és megoldásra váró problémák a generációváltás, a technológiai fejlődés, a fiatalok helyben maradása, melyek azért pénzügyi-befektetési, értékesítési akadályokba ütköznek, illetve a térségre jellemző domborzati adottságok és a környezeti-éghajlati változásokhoz való alkalmazkodás is nehezíti a gazdálkodást.

Többek közt éppen ezért is egyre gyakrabban hangsúlyozott téma az agrárfejlesztés és generációváltás, akár szakpolitikai szinten is. Mindezen problémák enyhítésében nagy szerepet vállal a székelyföldi falugazdász-hálózat, ami keretei közt a falugazdászok egyrészt egyéni konzultációkkal, szaktanácsadással és különböző gazda-rendezvények (fórumok, találkozók, előadások, tájékoztatók stb.) által igyekeznek az aktív információáramlást kialakítani.

Viszont meglátásom szerint nem szabad megfeledkezni arról, hogy az agrárfejlesztés mindössze egy szegmense a területfejlesztésnek, ahogy Buday-Sántha Attila (2011) is röviden megfogalmazta: „*Az agrárpolitika és a vidékpolitika jelentős mértékben átfedi egymást, de a kettő nem azonos. (...) a vidék az nem azonos a mezőgazdasággal, de a mezőgazdaság nélkül nincs vidék.*” (Buday-Sántha, 2011, pp. 10-11). Véleményem szerint itt kapcsolódik be a vizsgált területre és témakörre jellemző társadalmi, gazdasági és infrastrukturális tényezők is. Mindezek együttes vizsgálata és komplex fejlesztése hozzásegítheti a székelyföldi gazdatársadalmat ahhoz, hogy meglássák a valós lehetőségeket a saját gazdaságuk szintjén is, mely által a térségi fejlődéshez hozzájárul. Így mindenképp érdemes komplexebb módon vizsgálni az agrárfejlesztés témakörében is ahhoz, hogy minél inkább a térségre specifikáltabb fejlesztési irányokat tudjak felvázolni.

E ténymegállapításokból kiindulva a dolgozatomban a székelyföldi agrártermelés gazdaságfejlesztésének potenciális fejlesztési irányait szándékozom feltérképezni a versenyképességnövelés és lehetséges kitörési pontok jegyében, különös tekintettel a fiatal gazdák tevékenységének tükrében.

Már a felsőfokú tanulmányaim elején rájöttem, hogy minden, amihez szoros kötődésem és érdeklődésem van – Székelyföld, mezőgazdaság gazdasági vonatkozásai, vidékfejlesztés, társadalom, fiatal generáció helyben maradása, jövőkép - akár tudományos szempontból is megismerhetném komplexebb szinten. E célból az egyetemi alapképzés végén 2021-ben, a szakmai gyakorlatomat mindenképp egy, a tématerületben jelentős szerepet vállaló szervezetnél akartam tölteni, így kerültem a csíkszeredai székhelyű, de teljes székelyföldi falugazdász-hálózattal rendelkező Székely Gazdaszervezetek Egyesületéhez. A tevékenységi időszakom alatt egy teljeskörű gazdafelmérésben volt lehetőségem részt venni, mely által kellően alapos betekintést nyerhettem a székelyföldi gazdák problémáiba és igényeibe. Így megfogalmazódott bennem, hogy a felmérés adatbázisának feldolgozását, elemzését és értékelését tudományos szinten kívánom felfedni. Az elkészült adatbázis részletezettsége olyan szakmai összefüggéseket tárhat fel, melyek által a térség gazdálkodóinak jelenlegi tevékenysége és potenciális stratégiai jövőképe is felvázolhatóvá válik.

A kutatásommal olyan térszerkezeti kapcsolatokra szándékozok válaszokat kapni, amelyek a térség gazdatársadalmának gyarapodását, fejlődését, innovációs irányait képes befolyásolni, hiszen a globalizált világ gazdaságban meglátásom szerint elengedhetetlen megtalálni a lokális jövő alapjait, kiaknázatlan lehetőségeit, a helyben való boldogulás stratégiáját.

2. KUTATÁSOM CÉLKITŰZÉSEI

A választott témámmal kapcsolatos érdeklődésem idejekorán kialakult, hiszen én magam is székelyföldi származású fiatal vagyok, így kifejezetten foglalkoztat, hogy a kortársaim és mellette az aktív korú lakosság fiatalabbik hányada miként viszonyul a térségük, az otthonuk mezőgazdasági tevékenységének állapotához, illetve annak fejlesztési lehetőségeinek társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és innovációs vonatkozásaihoz.

A kutatásom célja a székelyföldi gazdatársadalom tevékenységének komplex vizsgálata, egyes összefüggések feltárása, valamint a helyi adottságokra alapuló fejlesztési lehetőségek felvázolása. Mindezek alapján az alábbi kutatói kérdéseket fogalmaztam meg:

1. Hogyan kapcsolódnak, egészítik ki egymást az agrárium ágazatai?
2. Melyek azok a mezőgazdasági ágazatok, amelyek jellemzően előfordulnak a térségben, illetve ezek területi változásai milyen hatást gyakorolnak a terület fejlődésére?
3. A fiatal gazdák csoportján belül mely társadalmi réteg számít innovatívabb?
4. Hogyan alkalmazkodnak a gazdálkodók a környezeti adottságokhoz és a felmerülő, gazdálkodást nehezítő egyéb tényezőkhez?
5. Mi jellemzi a térség technológiai fejlettségét, illetve további igényeit?
6. Mennyire fontos a gazdaság fejlődésben az újszerű szakmai tudás és a képzettség?
7. Milyen szervezési megoldások segítenék elő a hatékonyabb működésű, versenyképesebb térségi agráriumot?

Kutatói kérdéseim alapján az alábbi átfogó **hipotéziseket** fogalmaztam meg:

H1: Romániában Székelyföld mezőgazdasági tevékenységének hatékonysága alacsonyabb, mint a romániai átlag.

H2: Székelyföldön a hagyományos gazdálkodás és a modern termesztéstechnológiák ötvözése miatt speciális fejlesztési irányok kidolgozására van szükség.

H3: A székelyföldi fiatal gazdák pályázással és agrártermeléssel kapcsolatos attitűdjeit életkoruk és szakképzettségük határozza meg.

3. SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

A dolgozatom e fejezetében rávilágítok a vidékfejlesztés és agrárfejlesztés kapcsolatrendszerére, kiemelten a mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepére és a szakpolitikai vonatkozásaira, agrárágazat versenyképességére. Ezt követően az agrárinnovációk általános, romániai és székelyföldi helyzetképét, valamint társadalomra és gazdaságra gyakorolt hatásait dolgozom fel. Végül Székelyföld sajátos adottságait ismertetem a gazdaság és az agrártermelés tükrében.

3.1. AZ AGRÁRGAZDASÁG HELYE ÉS SZEREPE A VIDÉKFEJLESZTÉS KAPCSOLATRENDSZERÉBEN

Az ezredfordulót követően egyre több szakmai publikáció, szakirodalom, szakpolitikai terv jelenik meg a vidékfejlesztés jelentőségének hangsúlyozása érdekében (új vidékfejlesztési paradigma, posztproduktivizmus, multifunkcionalitás, endogén vidékfejlesztés, vidéki kreatív osztály) (Biró A., 2018; Szabó, 2017; Vásáry, 2020). Mi sem tükrözi ezt jobban, hogy az Európai Unió Közös Agrárpolitikájában a második pillér önmagában a vidékfejlesztés, melynek célkitűzései és intézkedései a mezőgazdaság és a vidék multifunkcionalitását szorgalmazza (Forgács, 2003; Ritter – Virág, 2015).

Viszont mindenképp említésre méltó a témában Buday-Sántha Attila (2011) megfogalmazása: *Az agrárpolitika és a vidékpolitika jelentős mértékben átfedi egymást, de a kettő nem azonos. Az agrárpolitika alapvetően ágazati politika, amelynek a területe nem szűkíthető le csak a vidéki térségekre. Az agrárpolitikával szemben a vidékpolitika viszont alapvetően területi politika, amelynek ugyan meghatározó területe az agrártermelés, de annak része a helyi ipar, a szolgáltatások, a turizmus, a közlekedés, az infrastruktúra- és településfejlesztés, a közigazgatás és a helyi kulturális és építészeti hagyományok megőrzése stb. A két fogalom kapcsolatát jól érzékelteti az a leegyszerűsítő kijelentés, amely szerint a vidék az nem azonos a mezőgazdasággal, de a mezőgazdaság nélkül nincs vidék*” (Buday-Sántha, 2011, pp. 10-11).

Habár manapság a vidékfejlesztésben és vidékgazdaság fejlődésében már nem motorként van jelen a mezőgazdaság, de a vidéki térségek fejlődésében, sőt a teljes területfejlesztésben való fontossága és részvétele megkérdőjelezhetetlen és nem mellőzhető, hiszen a többek közt az élelmiszertermelés legfőbb helyszíne, munkahelyet teremt és a kultúrkörnyezet fenntartásában is kiemelkedő szerepe van (Halmai, 2010; Nègre, 2022; Olajos, 2010). A vidékfejlesztés lényege a helyi erőforrások együttes mozgósítására való ösztönzés, ideértve az emberi,

természeti erőforrásokat, valamint a kulturális és ökológiai értékeket, a környezeti szempontokat is egyaránt. A vidékfejlesztés célja összefoglalva pedig az egyes területek szerves és egyben dinamikus fejlődésének elősegítése, mindezt a helyi erőforrások mennyiségi és minőségi lehető leghatékonyabb hasznosításával, egyidőben a megfelelő külső erőforrások igénybevitelével. Ezáltal a vidékfejlesztés már nem csak helyi hatókörű, hanem különböző (agrár, foglalkoztatás, szociális, területfejlesztés, ipari és gazdasági) szakpolitikai kapcsolódásai is vannak (Fehér, 1998; Kis, 2019).

3.1.1. A MEZŐGAZDASÁG NEMZETGAZDASÁGI JELENTŐSÉGE

Az uniós tagországok között jelentős különbségekkel tapasztalható a mezőgazdaság nemzetgazdasági szerepe (Halmai, 2007). A makrogazdasági mutatókból a legmagasabb mezőgazdaság részesedést a déli és keleti tagországok produkálnak. Habár 2021-ben az egy főre jutó GDP (EU27=100%) Romániában az egyik legalacsonyabb (22. hely, 73,0%-kal), addig a mezőgazdasági jelentősége kiemelkedő (Eurostat, 2022). Amíg uniós szinten a bruttó hozzáadott érték 1,6%-át a mezőgazdaság állítja elő, addig Romániában 4,3 %-ot képez. Ez 2021-ben Romániában volt a legmagasabb, míg Luxemburgban a legalacsonyabb (0,2%), viszont a szélső értékek és a köztük levő különbség mérséklődött. Emellett a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya Romániában volt a legmagasabb 2007-ben (25,8%) és – habár a legszélső különbségek csökkentek – 2017-ben (20,3%) és 2019-ben (21%) is egyaránt (Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, 2021). Viszont a kibocsátás nagyobb részét (61,6%-át) még mindig a régi tagországok adják (a legnagyobb termelőországok: Franciaország, Németország, Olaszország, Spanyolország), bár enyhén csökkent a részesedésük, de ezáltal továbbra is erősen koncentrált az EU mezőgazdasága (Pál, 2020).

Gazdaságszerkezeti felépítést tekintve az EU minden tagországában mennyiségi csökkenés volt tapasztalható a gazdaságok számában az utóbbi két évtizedben, viszont a birtokméretek növekedése és a koncentráció ezzel párhuzamosan növekedett. A legnagyobb birtokméretek kifejezetten Csehországban voltak jellemzőek (1 gazdaságra jutóan 130 hektár), míg Máltát, Ciprust és Romániát a legelaprózódott birtokszerkezet jellemzi, ahol kevesebb, mint 5 hektár jutott 1 gazdaságra. Románia esetében a rendszerváltást követő föld-visszaosztás következménye a „nadrágszíjparcellás”, apró birtokszerkezet, mely még inkább meggátolja a hatékony földművelést és termelést. 2010-es romániai Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai és Bíró Boróka Júlia (2013) számításai alapján az 1 hektárnál kisebb gazdaságok aránya meghaladta az 54%-ot és az összes földterület kevesebb, mint 1%-át használták. Ezzel szemben

a 100 hektárnál nagyobb területű farmok az összes gazdaság alig, több mint 5%-át képezték, a mezőgazdasági földterülethasználatban pedig közel 49%-ot jelentettek (Bíró, 2013). 2016-os adatok szerint az EU-ban sok volt a legfeljebb 2 hektáros kisgazdaságok száma (42%), viszont földhasználatuk kifejezetten csekély (2%) volt. Ezen kisgazdaságok aránya jelenleg a 70%-ot is meghaladja Romániában (Cipruson, Máltán, Bulgáriában és Magyarországon is), viszont a földterület-használat az országban mindössze 12%-os (Pál, 2020). Amíg az uniós átlagos gazdaságméret 16,6 hektár, addig Romániában ez mindössze 3,6 hektár (Vizdák et al., 1996).

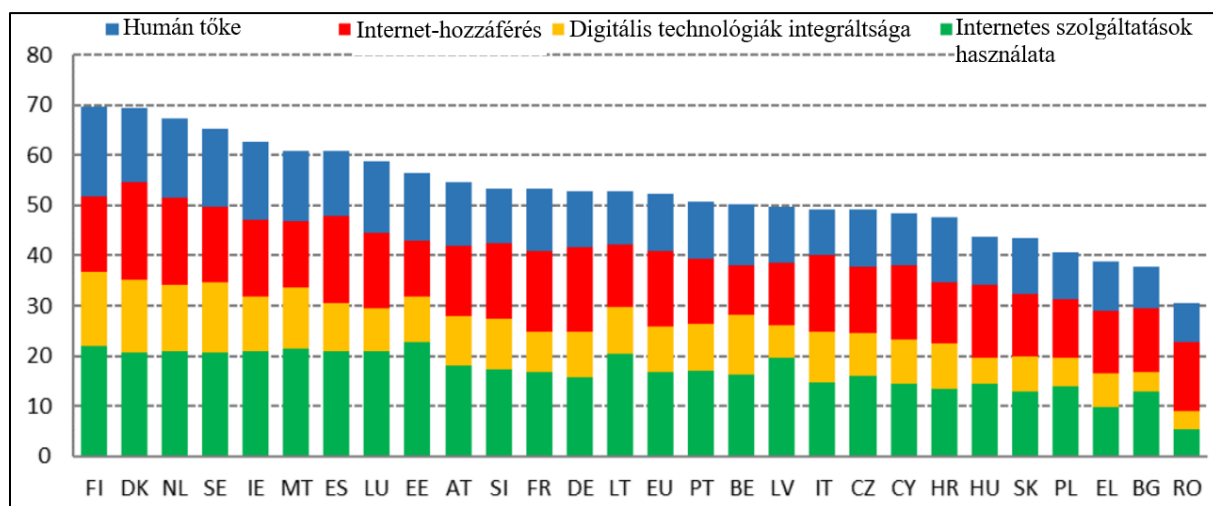
A mezőgazdaság társadalmi korstruktúráját tekintve uniós szinten is problémaként van jelen az elöregedő gazdatársadalom, egészen pontosan a 40 évnél fiatalabb gazdák arányához (11%) képest háromszor annyi a 65 évnél idősebb gazdák aránya (33%). Az EU-ban az 55 évnél idősebb gazdák 58%-ot képeznek, Romániában viszont már a 60%-ot is meghaladják, (ahogy Cipruson és Portugáliában is), ellenben Lengyelországban, Finnországban és Ausztriában alig 30%-os arányban vannak jelen (Pál, 2020).

Maga a mezőgazdaság mára már sokkal komplexebb ágazattá vált, ezáltal integráltabb kezelése nélkülözhetetlen, hiszen megannyi globális problémával kell megküzdenie: többek közt a klímaváltozással, urbanizációval, népesség növekedéssel és abból fakadó élelmiszertermelés növekedés-igénnyel, növekvő mezőgazdasági munkaerőhiánnyal, a termelés alá vonható területek mennyiségi csökkenésével illetve a földműveléshez felhasználható vízmennyiség csökkenésével is (FAO, 2017; Nagy, 2022).

3.1.2. AZ AGRÁRÁGAZAT TERÜLETI VERSENYPÉSSÉGE

A globalizáció – ahogy minden más területet is – a mezőgazdaságot is nagyban átformálja, egyre jobban kielemeződik az ágazatok területi versenye, illetve egyre fontosabbá válik a komplexebb üzleti környezet megteremtése is. Mindezen fokozódások által egyre jobban előtérbe helyeződik lokalizáció szerepe is, így helyi és térségi gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozása és megvalósítása, mely az egyes térségek szereplőit összefogja és egyben koordinálja, valamint a helyi (természeti, gazdasági, humán, kulturális), endogén erőforrásokra épít és alulról érkező kedvezményezéseken alapszik (Tóth – Káposzta, 2014; Áldorfai, et al., 2015; Ritter, 2020). Így hosszútávon van esély a külső támogatásoktól való függőségtől elszakadni és fenntartható fejlődést segíti elő (Kulcsár, 2017). A KAP vidékfejlesztési célkitűzései és intézkedései (II. pillér) nagyban hozzájárulnak a vidéki térségek versenyképesség-növeléséhez (Ritter–Virág, 2015; Krzemiński, 2019; Ritter, 2020; Halmai, 2020; Somai 2021).

Az Európai Unió az utóbbi közel 10 évben jelentést készít, melynek egyik legfőbb eleme a digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI), mely a digitális technológiák vállalkozásokba való integráltságát, az internethozzáférési lehetőségeket és -használatot, valamint a humán tőke digitális készségeit veszi figyelembe (Nagy, 2022; European Commission, 2022).

1. ábra: Digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI), 2022

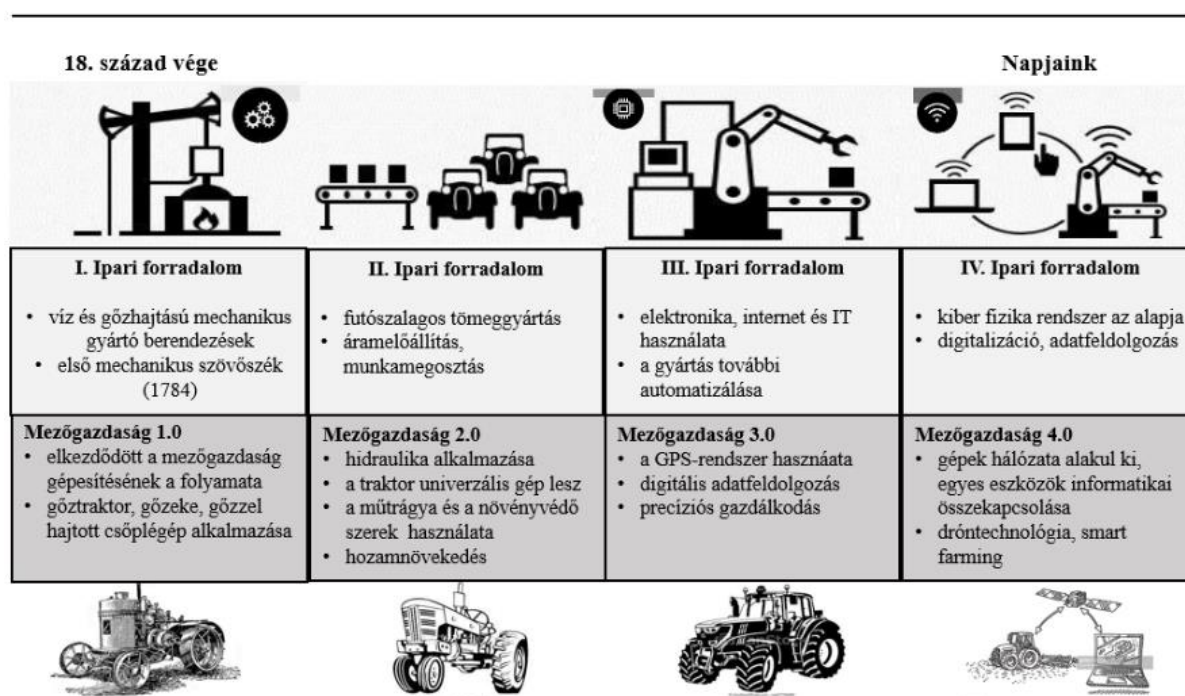
Forrás: (European Commission, 2022, p. 19)

Az **1. ábra** szemlélteti, hogy a 2022-es évben Románia digitálisan a legfejletlenebb ország az Európai Unióban ez a négy mutató együttes vizsgálata alapján. Mindössze az internet-hozzáférés képez nagyobb arányt a képzett DESI eredményében. Köztudott, hogy Romániában az internet-lefedettség erősebb a domborzati adottságok végett, így 2020-ban uniós szinten 11. helyen volt a DESI-mutatón belül az internet-hozzáférés kategóriájában Románia (Nagy, 2022; European Commission, 2022).

3.2. AGRÁRINNOVÁCIÓK HELYZETKÉPE, TÁRSADALOMRA ÉS GAZDASÁGRA GYAKOROLT HATÁSAI

Az agrárinnovációk fejlődési ívének megértéséhez elengedhetetlen a korábbi fejlődési fázisok, ipari forradalmak mezőgazdasági vonatkozásának áttekintése, melyet Nagy Szeréna (2022) az alábbi **2. ábra** által remekül szemléltet. A **2. ábra** alapján – elméletileg – igen fejlett mezőgazdasági tevékenység jellemzi napjainkat. Románia és Székelyföld – ahogy sok más ország és régió is – még jellemzően a mezőgazdaság 2.0 szintjénél tart. Ennek okait a szakirodalmi kutatásom ezen fejezetében fejtem ki. A mezőgazdaság digitalizációját tekintve a romániai gazdák, habár 75%-a használja a mobiltelefonját minden nap, de a gazdaság menedzseléséhez kapcsolódó szoftvereket mindössze 17%-uk használ. A használt eszközök és

módszerek közül a legtöbben Microsoft Excel programot használják a gazdaság változásainak, történéseinek, input-outputjainak mozgásainak követésére (Rural rfi, 2018).

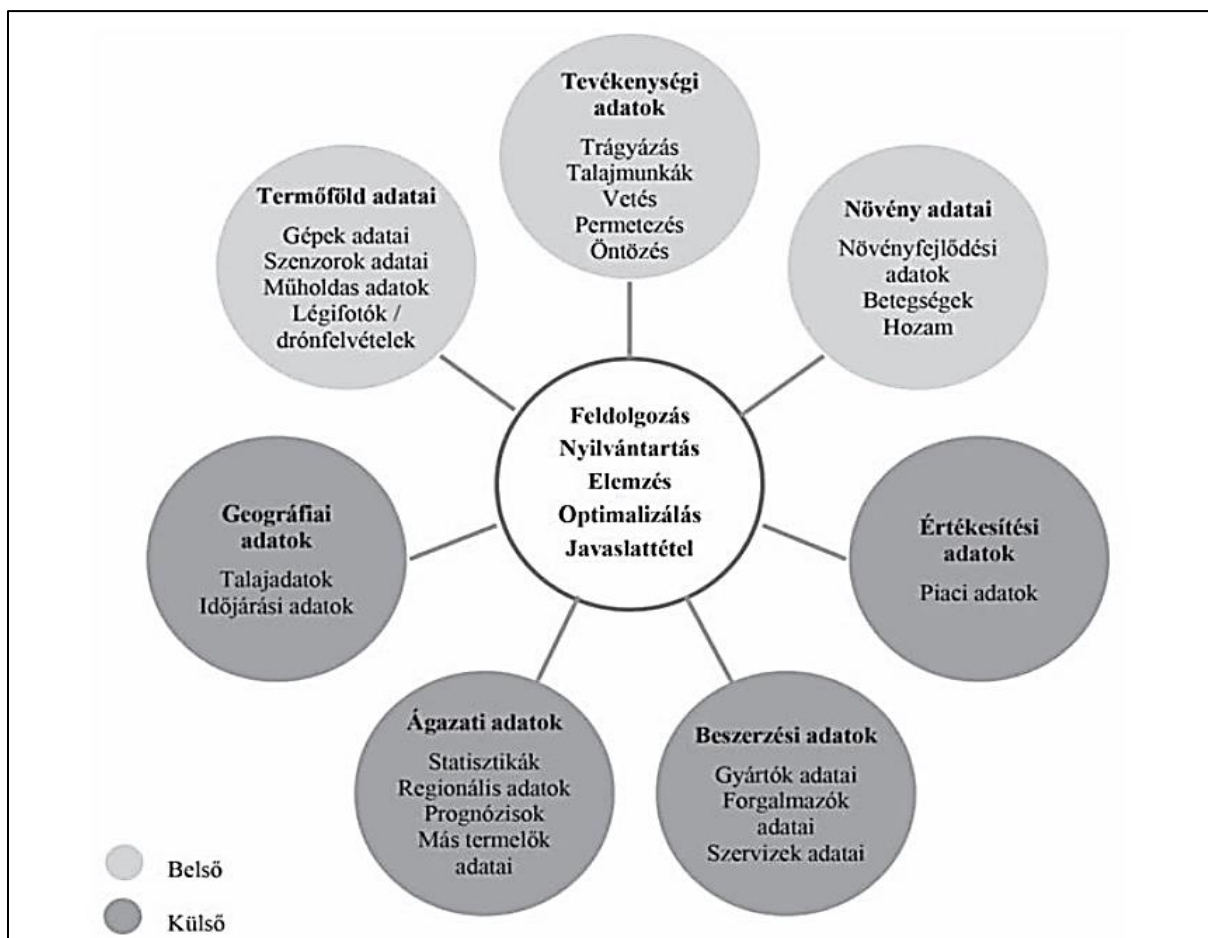
2. ábra: Az ipar és a mezőgazdaság evolúciója

Forrás: (Nagy, 2022, p. 44)

Nemrégiben megjelent nemzetközi és hazai szakmai portálokon és kiadványokban egyaránt a mezőgazdaság 4.0 fogalom, melyet gyakran párosítanak – tévesen – a precíziós gazdálkodással, mely valójában a mezőgazdaság 3.0. Amíg a precíziós gazdálkodás a mezőgazdasági gépek specialitását, hatékonyságát írja le, addig a mezőgazdaság 4.0 (*okosgazdálkodás – smart farming*) alatt már egy adatgyűjtésen és feldolgozáson alapuló vezetés-irányítási és technológiai reformot értelmезünk, mely az egyes információs és kommunikációs technológiák, digitális agrárgazdaság által a döntéstámogatásban kap kiemelkedő szerepet.

Létrejöttéhez a precíziós gazdálkodás előfeltételként szolgál. A mezőgazdaság 4.0 kialakulása jelentősen túlmutat a gazdaságok földrajzi területén és általános gazdálkodási tevékenységén: például részt vesz csak a szükségszerű üzemanyag, növényvédőszer, műtrágya mennyiség meghatározásában, mely az új KAP-ban és az Európai Zöld Megállapodásban (Green Deal) is erőteljesen hangsúlyozott optimális erőforrás-felhasználást piaci és környezeti terheléscsökkentést segíti elő, mégis az üzemi tevékenység maximalizálhatóságával összhangban (Agrárminisztérium, 2021; Horváth, 2018; Kengyel, 2022). Ezenkívül az állandó adatgyűjtés a gazdálkodás során felmerülő azonnali beavatkozást igénylő problémákat, teendőket is (például permetezést) lehetővé teszi, valamint az adminisztratív teendők és a munkafolyamatok nyomon

követése, szervezése és elvégzése is hatékonyabbá, könnyebbé válik a digitalizálás révén (Candel, et al., 2014; Swinnen, 2015; Digitális Jólét Program, 2021). Az adatgyűjtés alatt gondolva az időjárástól elkezdte, talajnedvesség és -tápanyagtartalom, termelési és tenyésztési adatokon át, egészen a pénzügyi, kereskedelmi adatokig minden ide tartozhat (Szőke – Kovács, 2020) (3. ábra).

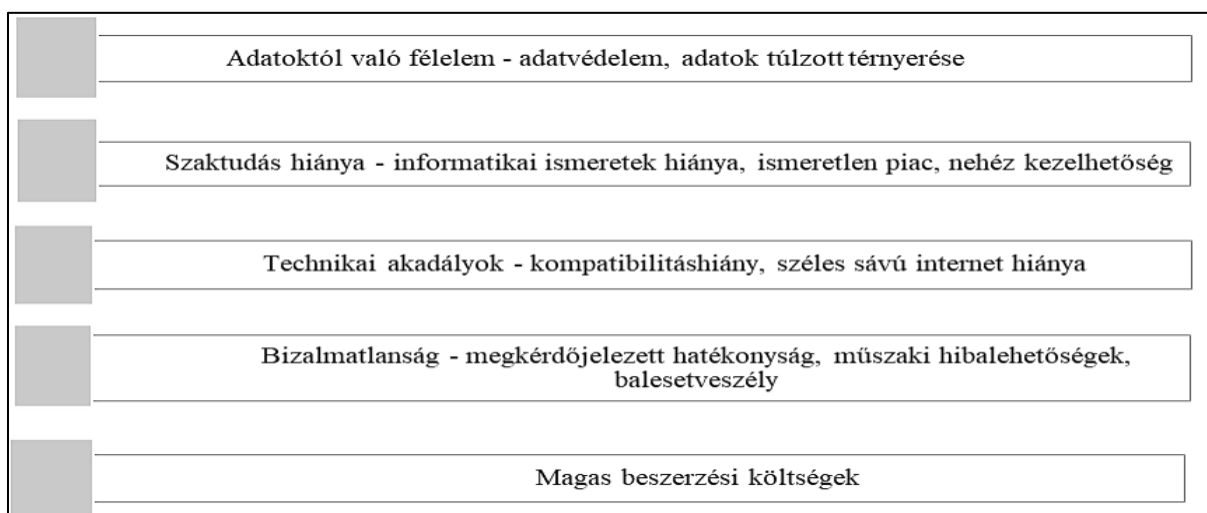
3. ábra: Egy növénytermesztéssel foglalkozó vállalkozás lehetséges adatforrásai

Forrás: (Szőke – Kovács, 2020, p. 296.)

Ez eddig nagyon innovatívan és biztatóan hangzik, viszont fontos megemlíteni, hogy habár egyre többfelé kezd elterjedni, mégis sok régióban (egész unióban) mindig csak a mezőgazdaság 2.0-ról (20. század második fele) beszélhetünk, ami alatt az erőltetett gépesítést, műtrágyahasználatot és már évtizedek óta elavult mezőgazdasági módszereket érthetünk. Ez az elmaradottság az élelmezésben is megnyilvánul, hiszen ahogy egyes fejlett országokban már mezőgazdaság 4.0 és akár már 5.0 (robotika, mesterséges intelligencia, térinformatika) is megjelenik, úgy az elmaradott gazdálkodási formákban tevékenykedő országok, térségek, népek (több milliárd fő) is élelmezni szükséges, főleg a rohamosan növekedő népesség és ezáltal növekvő élelmiszer-fogyasztás végett (Basa, 2021; Germond, 2019).

A mezőgazdaság 4.0 technológiai forradalmának társadalmi és gazdasági hatásai közül leginkább felvetett kérdés a munkaerőpiac tekintetében jelenik meg. Habár minél több munkafolyamat és feladatvégzés lesz automatizált, annál kevesebb emberi munkaerőre lesz szükség, mégis minden bizonnyal növekedni fog a speciális szaktudással rendelkező szakemberek iránti igény, hiszen már nem lesz feltétlen elég a tapasztalat. A mezőgazdasági gépek, (speciális) eszközök szervizelésében már mind műszaki, mind informatikai komplex ismeretekkel rendelkező személyekre van és lesz egyre nagyobb szükség, hiszen már nem csak alkatrész-cseréről fog szólni a javítás, hanem akár szoftveres beavatkozásról is.

Az alábbi **4. ábra** egy 2016-os bajorországi felmérés eredményét szemlélteti Szőke Viktória és Kovács László (2017) szerkesztésében. Az ábra azt emeli ki, hogy milyen okai vannak annak, hogy a gazdálkodók nem használják digitális technológiákat: pénztőke hiánya, szaktudás hiánya, technikai-infrastrukturális akadályok, bizalmatlanság a hatékonyság, műszaki háttér, balesetveszély és adatok tekintetében (Egri, 2019; Szőke – Kovács, 2021; Nagy, 2022).

4. ábra: Miért nem használják a gazdálkodók a digitális technológiákat?

Forrás: (Gandorfer, et al., 2017) alapján (Szőke – Kovács, 2021, p. 73.)

Ezen okok nem csak Németországban, hanem Magyarországon és Romániában is egyaránt jelen vannak. Magyarország a mezőgazdaság technológiai reformvívmányaiban előrehaladottabb állapotban van, mint Románia és Székelyföld (Szőke – Kovács, 2021). Véleményem szerint éppen ezért elengedhetetlen először a gazdasági, társadalmi és infrastrukturális problémákat enyhíteni a térségben és az országban is, hiszen alacsonyan jövedelmező, csak tapasztalatra épülő gazdasággal szinte lehetetlen idővel is technológiai fejlődés, főleg, hogy romániai és székelyföldi mezőgazdasági szektorban a digitális készségek megléte jellemzően kisebb arányban van jelen.

A soron következő agrárinnovációk a korábbiak alapján mindenképp meghatározza az oktatás-képzés rendszerét is. Habár a legtöbb országban továbbra is a tapasztalatokon alapuló gazdálkodási tevékenység a jellemzőbb, ennek ellenére egyértelműen kimutatható, hogy a szakmai végzettség és mélyebb, részletesebb szakmai ismeretek megléte jelentős hatással bír a nagyobb hozam és nyereség elérésében (SCAR - Standing Committee on Agricultural Research, 2017).

Meglátásom szerint Románia és Székelyföld esetében nem szabad még a távvezérelt, önjáró, robotizált gazdálkodásra való áttéréssel „riogatni” a gazdákat, hiszen általános regionális (infrastrukturális, gazdasági, társadalmi) elmaradottság jellemző. Fel kell a gazdákat készíteni, viszont nem ekkora technológiai ugrással, hanem a köztes állapotokat is ismertetve, hiszen Székelyföldön még a mezőgazdaság 3.0 (precíziós gazdálkodás) is többségében nem használt szint. Fontos a szakmai oktatásban, hogy a jelenlegi gazdálkodási formákhoz mérten reális fejlődési lehetőségekre bíztassuk a gazdákat, melyek még amolyan „eviláginak” tekinthetők részükről, mind tanfolyami, mind közép- és felsőfokú képzési szinten is, már-már belecsempészve az utópisztikusnak tűnő, de mégis nyakunkon levő mezőgazdasági jövőt.

3.3. A GAZDÁLKODÁS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI SZÉKELYFÖLDÖN

A romániai magyar lakosság és magyarlakta települések mindennapjaiban, életében a mezőgazdaság sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mint a mostani Magyarországon **(1. táblázat)**.

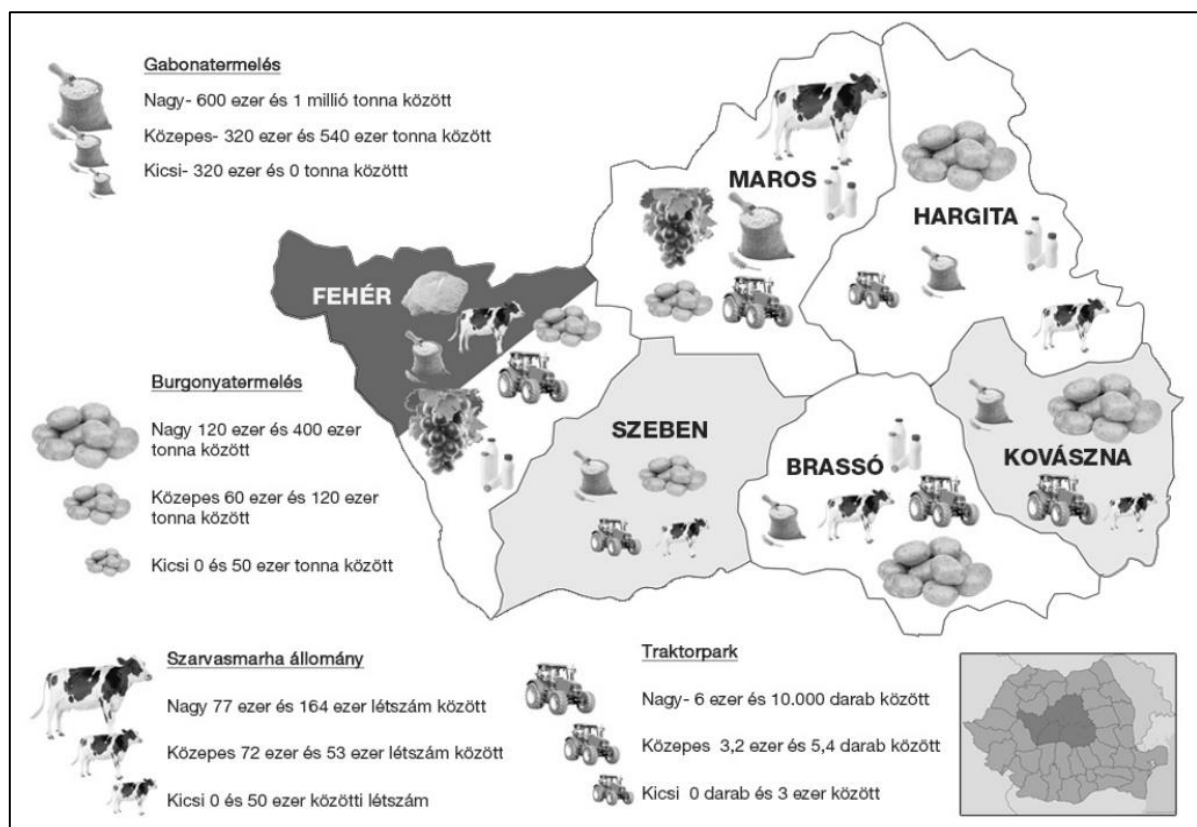
1. táblázat: Területhasználat Romániában, Erdélyben és Székelyföldön, 2014

	ROMÁNIA	ERDÉLY	SZÉKELYFÖLD
Teljes közigazgatási terület (km²)	238.391 km ²	100.293km ²	10.349 km ²
ebből szántó (%)	39,4 %	28,6 %	15,6%
ebből egyéb mezőgazd. terület (%)	21,9 %	29,7 %	40,6 %
ebből erdő (%)	28,2 %	33,7 %	38,9 %
ebből nem mezőgazdasági terület (%)	10,4 %	8,0 %	4,9 %

Forrás: (Erdélystat, 2014) adatai alapján, saját szerkesztés, 2022.

Székelyföld közigazgatási területének (kb. 10.350 km²) a legnagyobb arányát az egyéb mezőgazdasági területek (40,6%) valamint az erdő területek (38,9%) adják. Ezen arányok erdélyi, valamint országos szinthez viszonyítva is kimagaslók. A szántóterületek mindössze 15,6%-ot képeznek, a maradék közel 5% pedig nem mezőgazdasági területek. Összességében elmondható, hogy Székelyföld több, mint 55%-án folyik valamilyen mezőgazdasági tevékenység, illetve erdőgazdálkodás pedig további közel 40%-on (Erdélystat, 2014).

Ilyés Ferenc (2015) doktori értekezésében, kutatásában térképre vetítette Erdély mezőgazdasági potenciálját, ahol a piktogramok, képek nagysága a mértékek nagyságát is meghatározza (terménytonna, traktordarabszám, állatlétszám). Jól szemlélteti a **5. ábra**, hogy Hargita és Kovászna megyében jelentős a burgonyatermelés (120–400 ezer tonna), míg Maros megyében inkább a szarvasmarha-állomány nagysága jelentősebb (77–164 ezer szarvasmarha). Ezek a mennyiségek erdélyi léptékben is kimagaslóak (Ilyés, 2015).

5. ábra: A romániai Közép-régió agrárpotenciálja

Forrás: (Ilyés, 2015, p. 35.) (Ziarul Financiar, 2014)

A térkép jól érzékelteti a feldolgozóipar irányát is: a csíkszentsimoni Csíki csipszgyár felvásárolja a székelyföldi gazdáktól a burgonyát, ezenkívül jellegzetes kultusza van a székelyföldi tejfeldolgozásnak is, magán és országos jelentőségű, helyi tejfeldolgozó szövetkezetek (Szépvízi, Keresztúri, Gyimesi, Kézdi) által egyaránt. A traktor-állomány szükségessége is megjelenik, hiszen, mindhárom székelyföldi megyében kevesebb, mint 6000 traktor volt használatban, mely a gazdaságok mennyiségéhez viszonyítva kifejezetten kevésnek mondható. (Ilyés, 2015).

A jogelőd *Szent István Egyetem Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézete* (most: MATE Vidékfejlesztés és Fenntartható Gazdaság Intézet) falukutató táborai közül az egyik helyszín a székelyföldi, Hargita megyei Csíkszenttamás volt, mely hagyományos agrártelepülésnek tekinthető, ahol az egyik legfontosabb gazdasági intézmény a közbirtokosság. Csíkszenttamásra jellemző kutatási eredmények lényegében egész Székelyföldre kivetíthetők. A székelyföldi fiatalság jelentős része szezonális mezőgazdasági munkavégzés céljából dolgozott már nyugati és északi országokban, és a kint megszerzett tapasztalatot és pénztőkéket otthon hasznosítják (Ritter, 2020; Kelemen, et al., 2022). Székelyföldön a rendszerváltás óta inkább a családi, önfenntartó gazdaságok vannak jelen nagy számban, míg az üzemszerűen működő gazdaságok, farmok jelentősen kisebb arányban találhatók meg, az agrárium innovációs kezdeményezései növekvő számba, de mégis mindinkább pontszerűen jelennek meg a térségben (Bíró A., 2017).

Az újszerű agrártevékenységek szoros kapcsolatban állnak a helyi identitásépítés (személyes indíttatás, személyi kötődés, érzelmi okok, elhivatottság) folyamataival és a helyi adottságok és lehetőségek felismerésével, hiszen már nem csak hagyományos gazdaságokkal (például gabona-, takarmánynövénytermesztés, juhtenyésztés) találkozhatunk a térségben, hanem többek közt már biogazdálkodás, gyógynövény-, rózsá- és bogyósgyümölcs-termesztéssel, valamint sajtkészítéssel is (Bíró A., 2018; Kovács, 2017).

Szakirodalmi áttekintésemet összegezve, előljáróban kijelenthetem, hogy Székelyföld a technológiai innovációk terén elmaradott térség, viszont egyre több új agrártevékenység jelenik meg a térségben (levendulamező, bogyósgyümölcs-termesztés, feldolgozás stb). A versenyképesség-növeléshez és megtartáshoz megítélésem szerint elengedhetetlen a térségben a felzárkóztatás szakpolitikai intézkedések, programok, továbbképzések által minden korosztály tekintetében, hiszen Székelyföldön is előregedő a gazdasági társadalom.

4. ANYAG ÉS MÓDSZER

E fejezetben a dolgozatomhoz végzett saját kutatásomhoz felhasznált adatokat, adatbázisokat és elemzési módszereiket ismertetem és részletezem. Ez alapján a fejezet a vizsgált területi egységek lehatárolását, a vizsgálathoz használt primer és szekunder adatokat, elemzési módszereket és folyamatokat is tartalmazza. A vizsgálatom középpontjában Székelyföld áll, ami Románia Közép-régiójában található kulturális, homogén régió, az ott élő, határon túli magyarság több, mint 90%-os nemzetiségi aránya által.

4.1. SZEKUNDER KUTATÁSI MÓDSZEREK BEMUTATÁSA

A területi egyenlőtlenségek vizsgálatai során leggyakrabban fellelhető kifejezések, állapotok a specializáltság, homogenitás – diverzifikáció, valamint a folyamatok esetében a homogenizálódás és tagolódás, a szerkezet különbségeinek csökkenése vagy növekedése (pozitív vagy negatív irányú) nivellálódás vagy differenciálódás által (Kincses, et al., 2022; Nagyné Molnár, 2011).

4.1.1. VIZSGÁLAT ALÁ VONT MUTATÓK ISMERTETÉSE

A dolgozatom témájában fontosnak tartottam megvizsgálni egyes, a Romániai Nemzeti Statisztikai Hivatal adatbázisában nyilvánosan rendelkezésre álló, megyei szintű (NUTS 3), gazdasági vonatkozású mutatókat, mely indikátorokat az alábbi, **2. táblázat**ban tüntettem fel:

2. táblázat: A vizsgálathoz használt mezőgazdasági mutatók listája

Jel	Mutató	Mértékegység
A	Alkalmazottak átlagos létszáma a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban	fő
B	Működő vállalkozások száma a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban	db
C	Növénytermesztés mezőgazdasági ágazat termelési értéke	ezer RON
D	Állattenyésztés mezőgazdasági ágazat termelési értéke	ezer RON
E	Mezőgazdasági erőgépek száma	db
F	Alkalmazottak átlagos havi bruttó jövedelme a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban	RON

Forrás: saját szerkesztés, 2022.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy az összeállított mutatólista a statisztikai hivatal által nyilvánosan rendelkezésre álló mutatók szűkösségének tükrében készült.

Ahhoz viszont, hogy ne csak leíró jelleggel végezzem a kutatásom, az egyes mutatók 2015-2021 évek közötti változásait, területi dinamikáit is vizsgálat alá vettem. A változásdinamika közlési módjaként térképes ábrázolást alkalmaztam, Datawrapper térképszerkesztő alkalmazás használatával. Emellett az alapmutatók normalizált, összetettebb és egyben egyenlőtlenségi vizsgálatához egyenlőtlenségi számításokat alkalmaztam.

4.1.2. ÉLTETŐ-FRIGYES-INDEX (DUÁL MUTATÓ) ALKALMAZÁSA

A mezőgazdasággal kapcsolatos indikátorok változását először az Éltető-Frigyes-index (Duál mutató) képzésével szemléltetem. A duál mutató az átlag alatti és átlag feletti megyék szintjei közötti rést fejezi ki, tehát, hogy hány-szorosa az átlag feletti megyék átlagértéke az átlag alatti megyék átlagértékéhez képest, vagyis maga a vizsgált jellemző polarizáltságát, szétszórtságát mutatja meg (Molnár, 2015).

Az Éltető- Frigyes-index képlete (Major – Nemes Nagy, 1999):

$$D = \frac{\bar{x}_m}{\bar{x}_a} \quad (1)$$

ahol:

D = duál mutató,

$\bar{x}_m$ = országos átlag feletti értékek átlaga,

$\bar{x}_a$ = országos átlag alatti értékek átlaga.

Az Éltető-Frigyes index értékkészlete 1-nél nagyobb értékű, valós számok halmazán értendő, hiszen az országos átlag feletti átlagát kell osztani az országos átlag alatti átlagával. Kutatásomban az Éltető-Frigyes-index számításával azt szándékozom megmutatni, hogy az egyes, általam vizsgált mezőgazdasági mutatók (lásd: **2. táblázatban**) mennyire polarizáltak teljes romániai viszonylatban.

4.1.3. HERFINDAHL-HIRSCHMAN-INDEX ALKALMAZÁSA

Az elemzéshez alkalmazott másik képzett indikátor a Herfindahl-Hirschman-index (HHI), amely az egyes mutatók koncentráltóságát mutatja meg, vagyis az egyes változók területi egységek közötti részesedéseinek megoszlását (Major – Nemes Nagy, 1999).

A Herfindahl-Hirschman-index (HHI) képlete:

$$HHI = \sum \left(\frac{y_i}{\sum y_i} \right)^2 \quad (2)$$

Értékkészlete $1/n$ (n = vizsgált sokaság száma) és 1 közé eső szám, a legnagyobb értéket akkor kapjuk, ha egy helyre koncentrálódik, azaz egy helyen összpontosul a vizsgált társadalmi-gazdasági jellemző, minimális érték esetében pedig a vizsgált mutató egyenletesen oszlik meg a vizsgált téregységek között, vagyis az értékkészlet minimuma függ a vizsgált sokaság számától. Ez alapján kifejezetten fontos megjegyezni, hogy eltérő, különböző elemszámú analízisek eredményeit nem szabad egyáltalán összehasonlítani. Így a vizsgálatomban az értékkészlet $[1/42; 1]$ közé eső számok (Major – Nemes Nagy, 1999; Kincses et al., 2022).

A mezőgazdasági vonatkozású vizsgálatomban a HHI alkalmazásával lehetőségem nyílik feltárni az egyes mutatók (lásd: **7. táblázatban**) koncentrátságát, kivéve az „*F: Alkalmazottak átlagos havi bruttó jövedelme a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban (ezer RON)*” változó esetében, mivel átlagos értékekkel nem végezhető átlagszámítás.

4.2. PRIMER KUTATÁSI MÓDSZEREK BEMUTATÁSA

4.2.1. ALKALMAZOTT KVALITATÍV ÉS KVANTITATÍV KUTATÁSI MÓDSZER ÉS ELEMZÉS ISMERTETÉSE

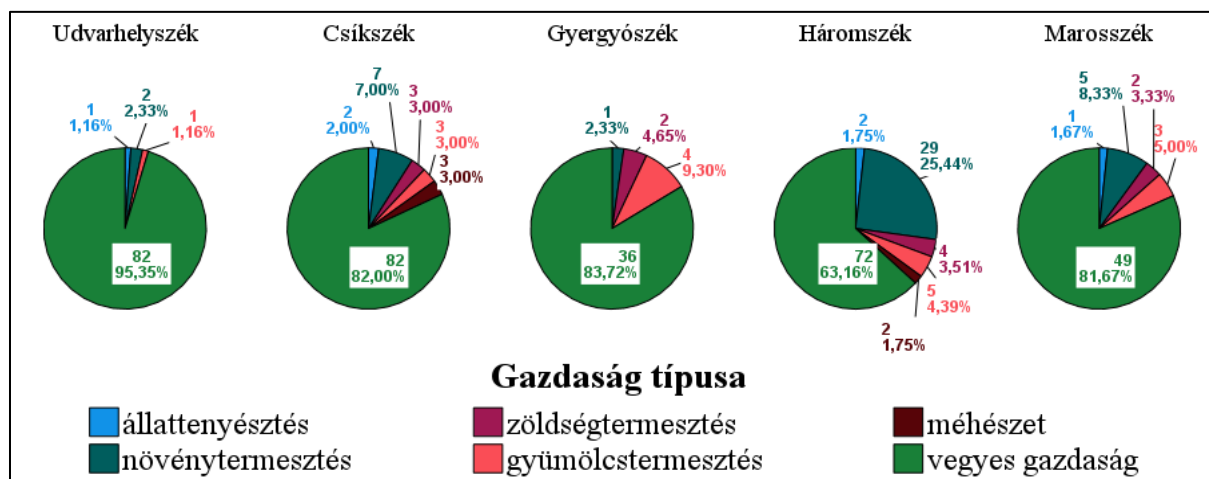
Primer kutatásom kvalitatív részeként hét mélyinterjút is készítettem a térség mezőgazdaságához (falugazdászok, megyei fejlesztési ügynökség, agrárminisztérium, gazdálkodó) szervesen kapcsolódó személyekkel, akik válaszait az egyes vizsgálati eredmények kiértékelésébe építettem be.

Primer adatgyűjtésem középpontjában kvantitatív módon egy kétkörös kérdőíves felmérés áll, melynek az első online önkitöltős (CAWI - Computer Assisted Web Interviewing) szakaszában 727 székelyföldi gazda vett részt, majd közülük a második, telefonos (CATI – Computer Assisted Telephone Interviewing) lekérdezésben 403 fő vett részt, közülük 335 számít fő fiatal gazdának. A felmérés 2021 június-augusztus hónapok alatt zajlott. A kérdőív két részre osztható: 1. személlyel kapcsolatos kérdések, 2. gazdasággal kapcsolatos kérdések. A kérdőíven szereplő kérdések egyaránt voltak nyílt (saját válaszos), félig nyílt (egyéb válaszlehetőséget is felkínáló) és zárt (megadott válaszlehetőségeket tartalmazó) típusúak. A létrejött adatbázis feldolgozásához az IBM SPSS Statistics 27 programot használtam, melyhez először a beérkező válaszokra egy saját kódrendszert hoztam létre, majd keresztábra-képzés által elemeztem.

4.2.2. MINTÁBAN SZEREPLŐ VÁLASZADÓK MEGOSZLÁSA AZ EGYES ISMÉRVEK ALAPJÁN

A kérdőíves felmérésben résztvevő válaszadók megyei és térségi megoszlása a következők szerint tevődik össze: 229 fő Hargita megyei (Udvarhelyszék, Csíkszék, Gyergyószék), 114 fő Kovászna megyei (Háromszék), 60 fő Maros megyei (Marosszék) gazda vett részt a felmérésben. A korosztályos megoszlást tekintve, habár a 40 éves és idősebb gazdák összesen közel 17%-ot képeznek, így elmondható, hogy a mintában levő gazdák 83%-a fiatal gazdák korcsoportjaiba tartoznak, akik közül legtöbben a 30-34 éves korosztályba tartoznak.

A legmagasabb iskolai végzettség és a mezőgazdasági képzettség meglétéről a válaszadók körében elmondható, hogy 58%-uk rendelkezik valamilyen szintű mezőgazdasági szakképzettséggel. A tanfolyamok, szaklíceumok és technikumok elvégzése kimagaslóan a középfokú végzettséggel rendelkezők körében volt népszerű, viszont a felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadók egy része (83,7%) agrár képzés területen szerzett diplomát, ezen kívül agrár-mesterképzést is többen elvégeztek.

6. ábra: Válaszadók megoszlása területi egység és a gazdaság típusa szerint

Forrás: saját felmérés alapján (2021), saját szerkesztés, 2022

A válaszadók területi és gazdaságtípus szerinti megoszlásában a legfontosabb kiemelni, hogy minden térségben a legnagyobb arányt a vegyes gazdaságok képezik (teljes Székelyföldön 79,7%) (**6. ábra**). Ezen kívül még kiemelendő, hogy a válaszadó székelyföldi gazdák 75%-a magánszemélyként gazdálkodik, viszont az egyéni vállalkozások (16,6%) és az engedélyezett természetes személy (6,5%) jogi formák számítanak a legnépszerűbbek a térség mezőgazdaság terén.

5. VIZSGÁLATOM EREDMÉNYEI ÉS ÉRTÉKELEÉSÜK

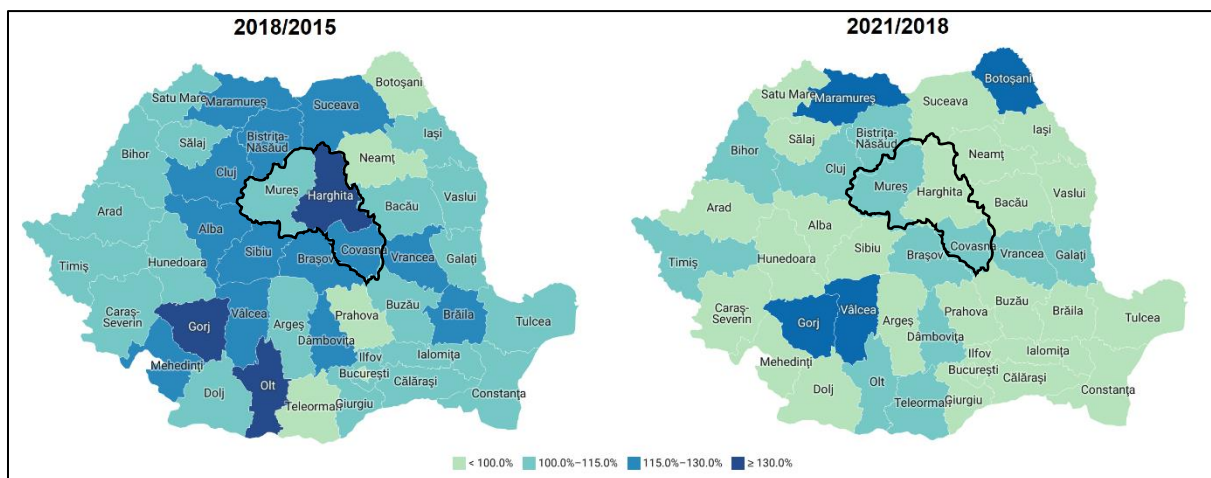
A pályamunka 5. fejezetében a számszerűsíthető kutatási eredményeim kerülnek bemutatásra. A kutatási területemet figyelembe véve, elsősorban a romániai mezőgazdaság adatbázisát elemezve igyekszem az összefüggéseket megfogalmazására, azok értelmezésére.

5.1. A SZÉKELYFÖLDI MEGYÉK HELYE A ROMÁNIAI MEZŐGAZDASÁG TÉRSZERKEZETI VIZSGÁLATÁBAN

Az alábbi alfejezetben a Románia mezőgazdaságának térszerkezeti elemzésében végzett munkámat részletezem, kiemelt tekintettel a székelyföldi megyék szerepére.

5.1.1. SZEKUNDER ALAPMUTATÓK DINAMIKA-VIZSGÁLATA

Elengedhetetlennek tartom a vizsgált alapmutatók értékeinek változását dinamika-vizsgálat által elemezni és szemléltetni egyaránt, hiszen az alapmutatók változásától függenek a további indexet eredményei is. A **7. ábra** az alkalmazottak átlagos létszámának változás-dinamikáját szemlélteti a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban.

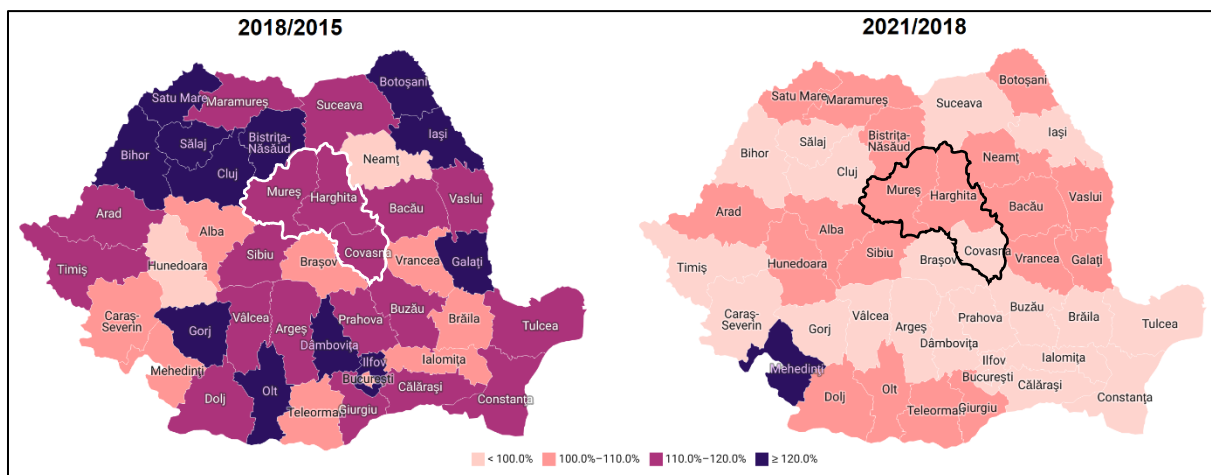

7. ábra: A = Alkalmazottak átlagos létszámának változás-dinamikája a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

Egyértelműen látható, hogy az első ütemben (2015-ről 2018-ra) mindhárom székely megyében növekedett az alkalmazottak átlagos létszáma. Ez valószínűleg nagymértékben magyarázható, több nagylétszámú ipari létesítmény, illetve gyár leépítéseivel és berázásával is, mivel ezáltal a munkakínálatok oldala jelentősen csökkent. Hargita megyében közel másfélszeres (+45,7%-os) növekedés volt mérhető az első ütemben, majd a második ütemben (2018-ról 2021-re) közel 15%-kal csökkent az alkalmazottak átlagos létszáma, emellett Kovászna megyében is – habár

tovább növekedés volt mérhető – mérséklődött az alkalmazottak átlagos létszám-növekedése. Ez megfigyelésem szerint mindenképp a munkafolyamatok fokozatos gépesítésével magyarázható. Szorosan kapcsolódva az előző ábrán látható értékekhez a **8. ábra** a működő vállalkozások számának változás-dinamikáját szemlélteti a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban.

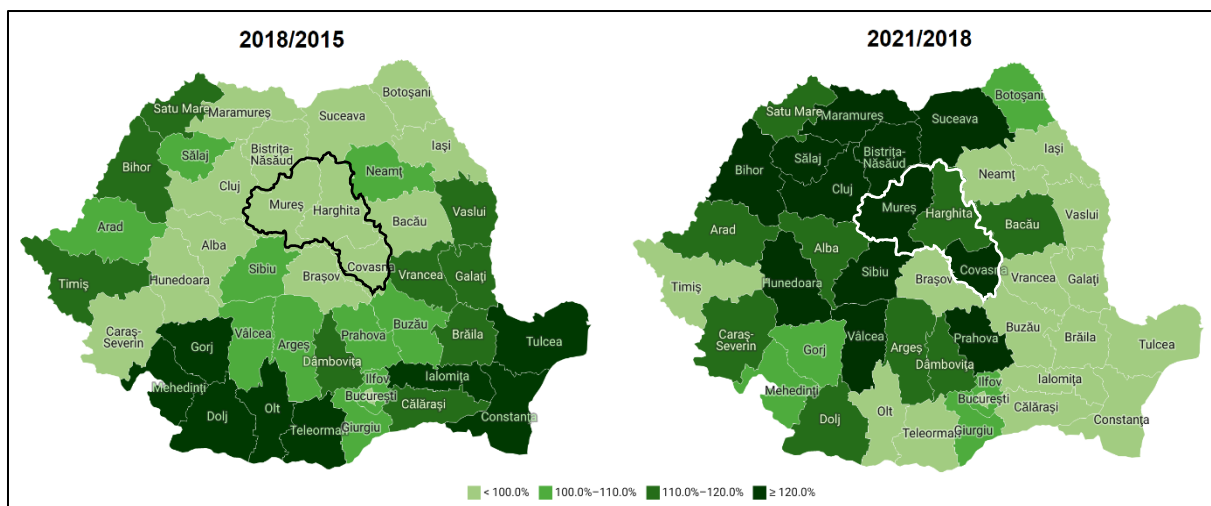

8. ábra: B = Működő vállalkozások számának változás-dinamikája a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

A térképes ábrázoláson jól látható, hogy az első ütemben egyértelműen pozitív irányú homogén érték-együttmozgás volt mérhető a három székely megyében (111-117% között), viszont 2018 után Kovászna megye leszakadt (95,7%) Hargita és Maros megye értékeitől (100-103%). Ezek a tendenciák az újonnan megjelent pályázatokhoz szükséges jogi személyiségek bejelentési hullámát reprezentálják. Ahogy a térképekről is leolvasható, 2018 után nem csak Székelyföldön, hanem országos szinten is legfeljebb enyhe vállalkozás-szám növekedés volt jellemző az összes megyében, kivéve Mehedinți megyében (ennek vizsgálatára nem tér ki a székelyföldi regionális kutatásom).

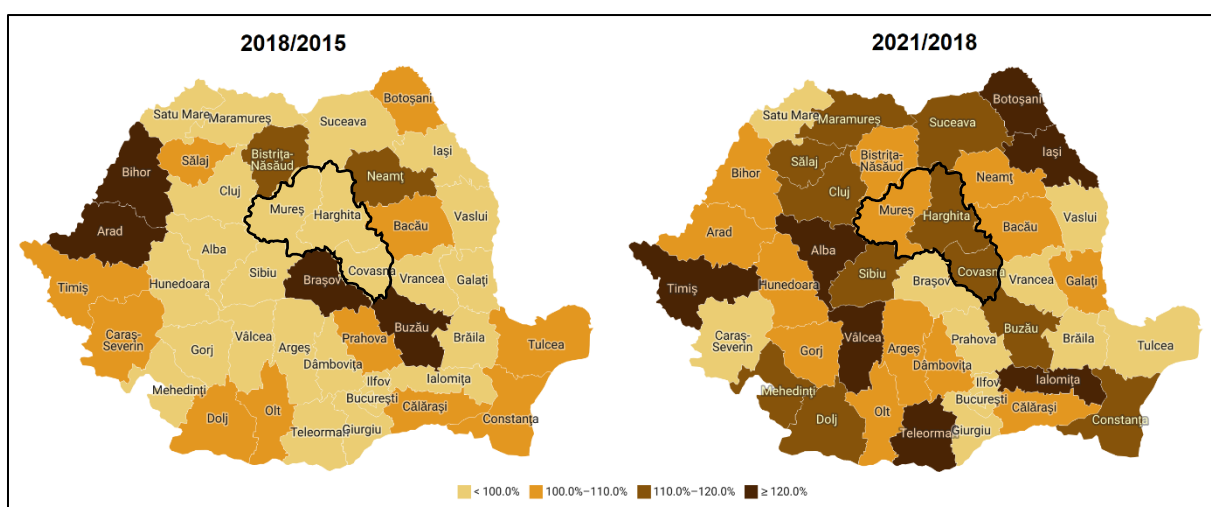
A következő, **9. ábra** a növénytermesztés mezőgazdasági ágazat termelési értékének változás-dinamikáját szemlélteti. Jól látható a három székelyföldi megye homogenitása, hiszen az első ütemben, habár mind a három megyében csökkent a növénytermesztés termelési értéke, 2018 után újabb növekedési hullám volt mérhető (115-137%-os). Érdemem kiemelni Hargita megye növénytermesztési termelési értékének változását megvizsgálni. Az első ütemben közel harmadára csökkent az ágazat termelési értéke s habár a második ütemben növekedett, mégis 2015-ről 2021-re összességében csökkenés volt mérhető (-23,8%-os csökkenés). Ez leginkább a megyében levő környezeti adottságokhoz könnyebben alkalmazkodó állattenyésztés népszerűsödésével magyarázható.

9. ábra: C = Növénytermesztés mezőgazdasági ágazat termelési értékének változás-dinamikája

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

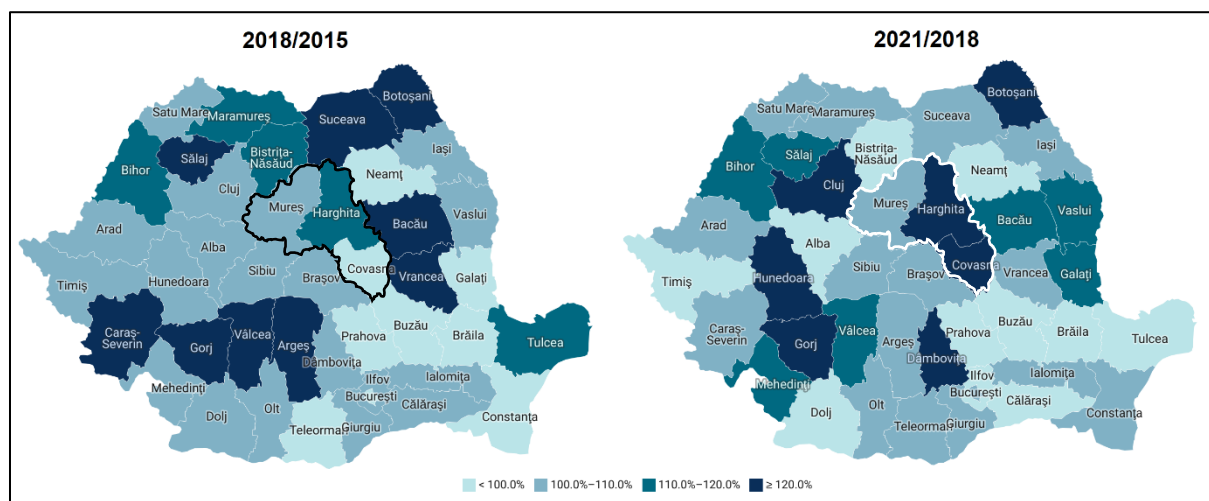
A **10. ábra** állattenyésztés mezőgazdasági ágazat termelési értékének változás-dinamikáját szemlélteti. Újra megjelenik a székelyföldi megyék homogén érték-változása, ugyanis az első ütemben enyhén csökkent az állattenyésztési ágazat termelési értéke (leginkább Kovászna megyében 89,8%-ra), majd 2018 után termelési növekedés irányába mozdultak el. Hargita és Kovászna megye erőteljesebb termelésbe kezdett, a korábbi 2015-ös szintet is meghaladta. Ez a területalapú növénytermesztési támogatások csökkenésével, illetve a más alföldi megyékből olcsón hozzáférhető takarmánygabonával is magyarázható, vagyis többen áttértek az állattenyésztésre. Viszont Maros megyében mindössze mérséklődött a termelési érték korábbi visszaesése.

10. ábra: D = Állattenyésztés mezőgazdasági ágazat termelési értékének változás-dinamikája

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

A **11. ábra** a mezőgazdasági erőgépek (traktorok) számának változás-dinamikáját szemlélteti.

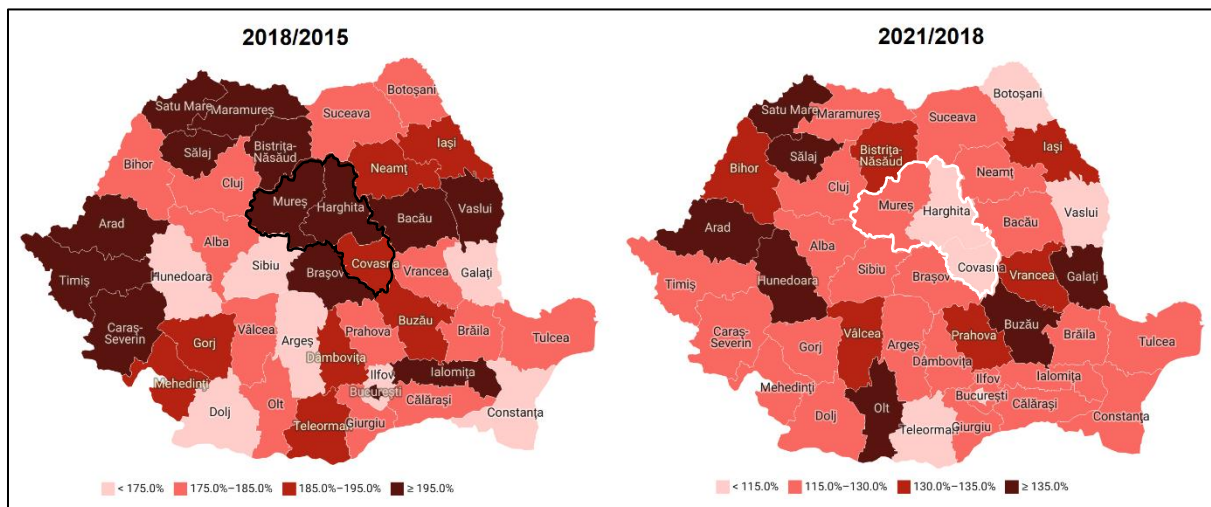
11. ábra: E = Mezőgazdasági erőgépek számának változás-dinamikája

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

E mutató változása esetében már differenciáltabbak a székelyföldi megyék változásai. Maros megyében 2015-től kezdve mindössze enyhe, növekedés volt mérhető, míg Kovászna, és Hargita megyében országos szinten is kimagasló erőgép-park bővülés volt tapasztalható. Kovászna megyében 2018 után összesen +3.533 darabbal, azaz kétszeresére bővült, Hargita megyében 2019-ről 2020-ra közel +2.200 darab, majd 2021-re további közel +3.000 darab traktorral bővült a traktor állomány (közel 2,5-szeresére, ez több, mint 9.000 db traktort jelent). Ez a hirtelen megugrás Kovászna és Hargita megyében a Pro Economica Alapítvány általi akkoriban, jogi személyiségek és természetes személyek számára is egyaránt kiírt (magyarországi, határon túli gazdák támogatásaként) gépbeszerzés-pályázatokkal és azokra való jelentősen növekvő pályázási hajlammal magyarázható (keretösszeg 2018-ban összesen 42,5 millió RON, 2019-ben 262 millió RON, 2020-ban 85 millió RON) (Pro Economica Alapítvány, 2021). Habár a pályázat mindhárom megyéből való pályázást lehetővé tette, Maros megyében mégis kevesebb nyújtottak be pályázati anyagot, mivel Maros megye nem teljes egészén élnek magyarok, csupán többségben Marosszék területén.

Az utolsó térkép-pár, a **12. ábra** az alkalmazottak átlagos havi bruttó jövedelmének változás-dinamikáját szemlélteti a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban. Megfigyelhető, hogy az első vizsgált periódusban látható országos szinten is magas növekedési ütem a másodikban már nem jellemző, sőt a székelyföldi megyék növekmény-értékei a legalacsonyabbak közé sorolhatók. Ennek a dinamikának a visszaesése magyarázható az adott időszakban a munkavállalói járulékok és illetékek jelentős növekedésével, amire a magánszektor résztvevői azzal válaszoltak, hogy munkavállalóikat

minimálbéren jelentették be és a nettó bérük nagyobb részét nem munkabérként kapták, hanem egyéb juttatásként.

12. ábra: F = Alkalmazottak átlagos havi bruttó jövedelmének változás-dinamikája a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

Ahogy a fentiekből megtanulhattuk, a székelyföldi megyék dinamikája viszonylag homogén és együtt mozog, ez alól számos esetben Maros megye képez kivételt, hiszen országos és regionális (NUTS 2 – Közép-régió) szinten vizsgálva is inkább a közepes-fejlettségű megyékhez sorolható, míg Harghita és Kovászna megye a fejletlenebb megyék közé tartozik. Látható az általános kedv a növénytermesztésről az állattenyésztésre való átállásra, többek közt az említett növénytermesztési területalapú támogatások csökkenésével. Továbbá a munkagépek számának növekedése, a foglalkoztatottak számának mérsékelt növekedésével, egyes esetben visszaesésével járt. A bérek növekedési üteme lelassult, ez viszont különböző adminisztratív, bürokratikus összefüggésekkel is magyarázható.

5.1.2. KOMPLEX EGYENLŐTLENSÉGI MUTATÓK ELEMZÉSE

Az Éltető-Frigyes-index értékeit a **3. táblázat** tartalmazza, a változását **13. ábra** szemlélteti. A legnagyobb volumenű szóródással a növénytermesztés mezőgazdasági ágazat termelési értékében (2015-2020 között), és az erőgépek (traktorok) darabszámában (2021. évben) mutatkozott a vizsgált időintervallum alatt, hiszen több, mint kétszerese volt az átlag feletti megyék átlaga, mint az átlag alattiak átlaga. Kiemelendő továbbá, hogy a bruttó átlagjövedelem minden megyében legalább kétszeresére növekedett, mégis – a duál mutató szerint – ez a legkevésbé polarizált jellemző ez az országban. Az alkalmazottak átlagos létszáma 2016-tól kezdve minden évben Kovászna megyében jelentősen átlag feletti volt (körülbelül 700-1000

fővel több), Maros megyében is átlag feletti volt, míg Hargita megyében átlag alatti volt az alkalmazottak átlagos létszáma. A nemzetgazdasági ágban működő vállalkozások száma, a növénytermesztés ágazat és az állattenyésztés termelési értéke is Maros megyében átlag feletti, Hargita és Kovászna megyében jelentősen átlag alatti. Átlagos bruttó jövedelem tekintetében Hargita és Kovászna megye a teljes vizsgált időszak alatt az öt legalacsonyabb értékű megyék közé tartozott, míg Maros megye is mindössze csak 2018-ban lépte át az átlagértéket. Az erőgép-állománnyal kapcsolatos fontos eredmények, hogy Maros megye végig jelentősen átlag feletti erőgép-állománnyal rendelkezett (alig +500 db), viszont Kovászna megye 2021-re átlépte az átlag feletti mennyiséget, valamint Hargita megye az összes mutató közül csak az erőgépek terén érte el az átlag feletti mennyiséget (2020-tól).

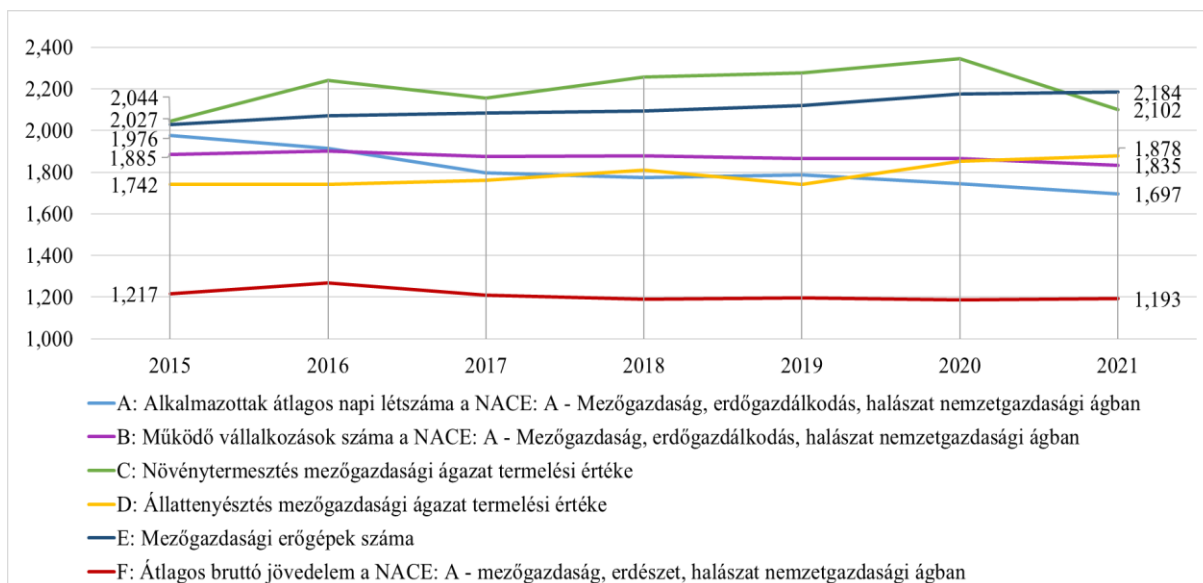
3. táblázat: Mezőgazdasági indikátorok Éltető-Frigyes-indexe (duál mutató) megyei szinten, Romániában, 2015-2021

Indikátor jel	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
	évben						
A	1,976	1,914	1,797	1,775	1,786	1,746	1,697
B	1,885	1,900	1,877	1,878	1,865	1,865	1,835
C	2,044	2,241	2,157	2,259	2,277	2,345	2,102
D	1,742	1,742	1,763	1,809	1,742	1,854	1,878
E	2,027	2,070	2,086	2,093	2,121	2,175	2,184
F	1,217	1,267	1,210	1,190	1,197	1,185	1,193

Jelmagyarázat: **A** = Alkalmazottak átlagos létszáma a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban, fő; **B** = Működő vállalkozások száma a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban, db; **C** = Növénytermesztés mezőgazdasági ágazat termelési értéke, ezer RON; **D** = Állattenyésztés mezőgazdasági ágazat termelési értéke, ezer RON; **E** = Mezőgazdasági erőgépek száma, db; **F** = Alkalmazottak átlagos havi bruttó jövedelme a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban, RON.

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

Ezen adatok összefüggését megvizsgálva elmondható, hogy Maros megyében intenzívebb mezőgazdasági termelés mutatkozott 2015-2021 között, mint Hargita és Kovászna megyében. Ez leginkább azzal magyarázható, hogy Kovászna és Hargita megyében legalább százal kevesebb jogi személyiséggel rendelkező gazdaság van, valamint a mezőgazdasági ágazatok termelési értéke is legalább fele, mint Maros megyében, hiszen az említett két megyében sokkal inkább jellemző magánszemélyként gazdálkodni, ennek nyilvántartási hiánya pedig torzít az adatokon (13. ábra).

13. ábra: Mezőgazdasági indikátorok Éltető-Frigyes index (duál mutató) változása, 2015-2021 között Romániában

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

A Herfindahl-Hirschman-index (HHI), értékeit a **4. táblázat** tartalmazza, a változását pedig a **14. ábra** szemlélteti. A vizsgált változók közül a legnagyobb koncentráció a növénytermesztés termelési értéke és az erőgépek száma esetében volt mérhető. A teljes romániai növénytermesztés termelési értékben a székely megyék közül mindössze Maros megye képez nagyobb részesedést a vizsgált időintervallum alatt, viszont a megyék között 2020-ról 2021-re egy koncentráció-enyhülés volt mérhető.

4. táblázat: Mezőgazdasági indikátorok Herfindahl-Hirschman-indexe megyei szinten, Romániában, 2015-2021

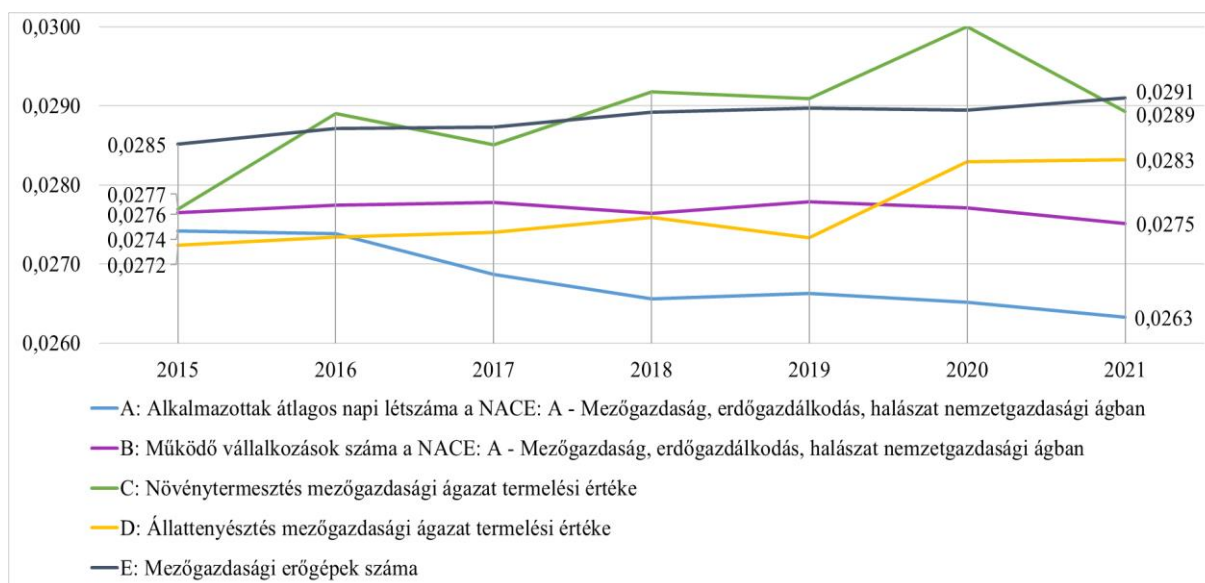
Indikátor jel	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
	évben						
A	0,0274	0,0274	0,0269	0,0266	0,0266	0,0265	0,0263
B	0,0276	0,0277	0,0278	0,0276	0,0278	0,0277	0,0275
C	0,0277	0,0289	0,0285	0,0292	0,0291	0,0300	0,0289
D	0,0272	0,0273	0,0274	0,0276	0,0273	0,0283	0,0283
E	0,0285	0,0287	0,0287	0,0289	0,0290	0,0289	0,0291

Jelmagyarázat: A = Alkalmazottak átlagos létszáma a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban, fő; B = Működő vállalkozások száma a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban, db; C = Növénytermesztés mezőgazdasági ágazat termelési értéke, ezer RON; D = Állattenyésztés mezőgazdasági ágazat termelési értéke, ezer RON; E = Mezőgazdasági erőgépek száma, db.

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

A 7 év alatt a működő vállalkozások számának megyei koncentrációja stagnálást mutatott, az alkalmazottak átlagos napi létszámának koncentrációja pedig a kiegyenlítődés irányába mozdult el, az erőgépek koncentrációja növekedett, többek közt a három székely megye is

kimagaslóan teljesített, így a magasabb koncentrációs részesedést produkáló megyék közé tartoztak. Az állattenyésztés termelési értékének koncentrációja 2019-től kezdett jelentősen növekedni. Felmerülhet a kérdés, miért is ezen módszerek alkalmazását választottam? A két index az egyes mutatók szórtságát (duál mutató), illetve koncentráltóságát (HHI) mutatja meg, illetve egyenesen arányosak egymással. Tehát a mutatók esetében, ha növekszik az átlag feletti elemek száma vagy az értékek növekednek (vagyis „nyílik az olló”), akkor annak a mutatónak a koncentrációs értéke is növekedni fog. Ezt a mezőgazdasági vonatkozású változók eredményei is alátámasztják. Az indexek 7 év folyamán történő változását tekintve, az (A) alkalmazottak átlagos létszáma és a (B) működő vállalkozások száma alapmutatók esetében ahogy csökkent a szétszórtság (duálmutató), úgy csökkentek az egyes részesedések is. Emellett a (C) növénytermesztés és (D) állattenyésztés termelési értéke esetében, habár csökkent az átlag feletti megyék mennyisége, de a termelési értékük növekedett, így a koncentráció is erősödött, hiszen enyhén összeszűkült kevesebb megyére. Az erőgépek számát tekintve az átlag feletti megyék mennyisége és ezek értékei egyaránt növekedtek, ezáltal a részesedések is megerősödtek (4. táblázat).

14. ábra: Mezőgazdasági indikátorok Herfindahl-Hirschman-index (HHI) változása, 2015-2021 között Romániában

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján saját szerkesztés, 2022

További összefüggésként érdemes szemügyre venni, hogy mindkét index esetén fordítottan arányosan mozog az erőgépek számának és az alkalmazottak átlagos létszámának eredményei. Ez azzal magyarázható, hogy habár csak erőgépekről beszélünk, mégis az országra (és Székelyföldre) jellemző emberi munkaerő igénye csökkenni látszik a gépesítés által (14. ábra).

5.1.3. ÖSSZEFÜGGÉS-VIZSGÁLAT A KÉRDŐÍVES FELMÉRÉSBEN

A következőkben a kérdőíves felmérésben fellelhető összefüggéseket tárom fel, az **ANYAGOK ÉS MÓDSZEREK** fejezetben bemutatott megoszlási szempontok tükrében, vagyis térség, mezőgazdasági végzettség szintje, használt földterület nagysága, korosztály, valamint gazdaság típusa szerint.

A válaszadók 42,7%-a nem rendelkezik semmilyen szintű mezőgazdasági szakképzettséggel, viszont a több éves gyakorlati tapasztalatukra alapozva a 10-70.000 € értékű pályázatok iránt érdeklődnek a legtöbben, ugyanez mondható el a tanfolyamot (31,3%), szaklíceumot vagy technikumot végzettekről (9,9%) is. A 70.000 €-nál nagyobb értékű támogatásokra a válaszadók 27,1% tervez pályázni, közülük leginkább az egyetemi végzettséggel rendelkező gazdák körében is népszerű támogatás-kategória (alapidiplomások 57,9%-a, mesterdiplomások 62,5%-a), továbbá 18 tanfolyamot végzett személy is megpályázná (**5. táblázat**). Ez mindenképpen azt tükrözi, hogy a magasabb szintű szakmai végzettséggel rendelkezők inkább merészebbek a nagyobb értékű támogatások megpályázása iránt, akár hosszútávú fejlődésben gondolkoznak, viszont az alacsonyabb szintű szakképzettséggel rendelkezők körében is szükséges legalább 10.000 € értékű pénzügyi támogatás a gazdaságuk egyes szegmenseinek fejlesztéséhez.

5. táblázat: A válaszadók megoszlása a mezőgazdasági szakképzettség szintje és a pályázni kívánt összeg szerint

Mezőgazdasági képzettség szintje		Pályázni kívánt összeg						Összesen
		nem tudja	10 000 € alatt	10-40 000 € között	40-70 000 € között	70-100 000 € között	100 000 € felett	
nincs mezőgazdasági képzettsége	fő	8	20	50	40	10	15	143
	%	5,6%	14,0%	35,0%	28,0%	7,0%	10,5%	100,0%
	% a 335-ből	2,4%	6,0%	14,9%	11,9%	3,0%	4,5%	42,7%
tanfolyam	fő	8	3	40	28	18	8	105
	%	7,6%	2,9%	38,1%	26,7%	17,1%	7,6%	100,0%
	% a 335-ből	2,4%	0,9%	11,9%	8,4%	5,4%	2,4%	31,3%
szaklíceum, technikum	fő	3	2	10	10	3	5	33
	%	9,1%	6,1%	30,3%	30,3%	9,1%	15,2%	100,0%
	% a 335-ből	0,9%	0,6%	3,0%	3,0%	0,9%	1,5%	9,9%
egyetemi alapidiploma	fő	0	1	8	7	16	6	38
	%	0,0%	2,6%	21,1%	18,4%	42,1%	15,8%	100,0%
	% a 335-ből	0,0%	0,3%	2,4%	2,1%	4,8%	1,8%	11,3%
egyetemi mesterdiploma	fő	0	0	4	2	4	6	16
	%	0,0%	0,0%	25,0%	12,5%	25,0%	37,5%	100,0%
	% a 335-ből	0,0%	0,0%	1,2%	0,6%	1,2%	1,8%	4,8%
Összesen	fő	19	26	112	87	51	40	335
	%	5,7%	7,8%	33,4%	26,0%	15,2%	11,9%	100,0%
	% a 335-ből	5,7%	7,8%	33,4%	26,0%	15,2%	11,9%	100,0%

Forrás: saját felmérés adatai alapján (2021) saját szerkesztés, 2022

Térségi szinten vizsgálva elmondható, hogy Udvarhelyszéken és Háromszéken a legtöbbször által kívánt pályázati összeg a 40-70 000 €-s kategória, közülük is leginkább a végzettséggel nem rendelkezők körében. Csíkszéken, Gyergyóban és Marosszéken határozottan a 10-40 000 € eurós pályázati támogatásra lenne a legnagyobb igény, valamint a Csíkban 10 000 € alatti összegre is nagyobb arányban pályáznának. Ez a területi eltérés összefüggésbe állítható a korábbi évek pályázati lehetőségeivel, valamint a támogatásból véghez vitt fejlesztés mivoltjával, hiszen a szakirodalomban is már említett elavult gép- és eszközpark felújításához ezen kisebb összegű támogatások is elegendőek.

A **6. táblázat** a felmérésben résztvevő gazdák földterület nagysága és a pályázni kívánt összeg szerinti megoszlást tartalmazza. Látható, hogy a használt földterületek jelentős része (83,6%) legfeljebb 30 hektárosak, tehát az elaprózódott birtokszerkezetet a kérdőíves felmérés is alátámasztja. A táblázatból egyértelműen látható, hogy a kisebb földterületen gazdálkodók közül többen (Udvarhelyszéken, Háromszéken, Csíkszéken) pályáznának 10-40 000 € közötti támogatásra, míg a nagyobb földterülettel rendelkező gazdák közül már inkább nyitottabbak a 70 000 € érték feletti pályázatokra (valószínűleg a nagyobb önrész-vállalás végett), de a körükben sem kimagaslóan (inkább Udvarhelyszék, Háromszék, Marosszék). A három említett térség bizonyítja a térségben jellemző szélsőséges attitűdöket a pályázáshoz.

6. táblázat: A válaszadók megoszlása a használt földterület nagysága és a pályázni kívánt összeg szerint

Használt földterület		Pályázni kívánt összeg						Összesen
		nem tudja	10 000 € alatt	10-40 000 € között	40-70 000 € között	70-100 000 € között	100 000 € felett	
nem gazdálkodik földterületen	fő	0	1	1	0	0	0	2
	%	0,0%	50,0%	50,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
	% a 335-ből	0,0%	0,3%	0,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,6%
5 hektár alatt	fő	7	12	26	23	5	7	80
	%	8,8%	15,0%	32,5%	28,8%	6,3%	8,8%	100,0%
	% a 335-ből	2,1%	3,6%	7,8%	6,9%	1,5%	2,1%	23,9%
5,0-10,0 hektár között	fő	2	11	35	27	12	7	94
	%	2,1%	11,7%	37,2%	28,7%	12,8%	7,4%	100,0%
	% a 335-ből	0,6%	3,3%	10,4%	8,1%	3,6%	2,1%	28,1%
10,1-30,0 hektár között	fő	9	2	36	27	19	13	106
	%	8,5%	1,9%	34,0%	25,5%	17,9%	12,3%	100,0%
	% a 335-ből	2,7%	0,6%	10,7%	8,1%	5,7%	3,9%	31,6%
30,1-50,0 hektár között	fő	1	0	9	5	10	7	32
	%	3,1%	0,0%	28,1%	15,6%	31,3%	21,9%	100,0%
	% a 335-ből	0,3%	0,0%	2,7%	1,5%	3,0%	2,1%	9,6%
50 hektár felett	fő	0	0	5	5	5	6	21
	%	0,0%	0,0%	23,8%	23,8%	23,8%	28,6%	100,0%
	% a 335-ből	0,0%	0,0%	1,5%	1,5%	1,5%	1,8%	6,3%
Összesen	fő	19	26	112	87	51	40	335
	%	5,7%	7,8%	33,4%	26,0%	15,2%	11,9%	100,0%
	% a 335-ből	5,7%	7,8%	33,4%	26,0%	15,2%	11,9%	100,0%

Forrás: saját felmérés adatai alapján (2021) saját szerkesztés, 2022

A **7. táblázat** a válaszadók eloszlását szemlélteti a pályázás tárgya és a pályázni kívánt összeg szerint, Jól látható, hogy a 335 válaszadóból 291 személy gép- és eszközbeszerzésre fordítaná a támogatás összegét. A kategóriában már jóval több válaszadó jelölte a magasabb támogatáskategóriákat, ezek alapján kijelenthető, hogy tényleg drasztikus gép- és eszközpark cserére van szükség a térségben. A gép- és eszközbeszerzés igen nagy szükségességén kívül megemlítendő az állatvásárlási szándék, az ingatlanfejlesztés- és bővítés (épületek, üzem, fóliaház építése, modernizálása, vásárlása) és a földvásárlás is.

7. táblázat: A válaszadók megoszlása s pályázás tárgya és a pályázni kívánt összeg szerint

Pályázás tárgya		nem tudja	10 000 € alatt	10-40 000 € között	40-70 000 € között	70-100 000 € között	100 000 € felett	Össz.
gép- és eszközbeszerzés	db	13	23	94	76	49	36	291
	%	4,5%	7,9%	32,3%	26,1%	16,8%	12,4%	100,0%
ingatlanfejlesztés és -bővítés	db	6	2	15	19	9	10	61
	%	9,8%	3,3%	24,6%	31,1%	14,8%	16,4%	100,0%
állatvásárlás	db	10	5	33	20	14	6	88
	%	11,4%	5,7%	37,5%	22,7%	15,9%	6,8%	100,0%
termesztés-technológia	db	0	2	3	5	6	5	21
	%	0,0%	9,5%	14,3%	23,8%	28,6%	23,8%	100,0%
állattartás-technológia	db	2	1	8	4	2	1	18
	%	11,1%	5,6%	44,4%	22,2%	11,1%	5,6%	100,0%
növénytermesztés	db	0	0	0	2	1	0	3
	%	0,0%	0,0%	0,0%	66,7%	33,3%	0,0%	100,0%
zöldség-gyümölcstermesztés	db	0	3	2	4	0	1	10
	%	0,0%	30,0%	20,0%	40,0%	0,0%	10,0%	100,0%
feldolgozás	db	1	2	8	7	7	2	27
	%	3,7%	7,4%	29,6%	25,9%	25,9%	7,4%	100,0%
általános fejlesztés	db	2	3	9	8	3	5	30
	%	6,7%	10,0%	30,0%	26,7%	10,0%	16,7%	100,0%
infrastruktúra-fejlesztés	db	1	2	6	9	8	8	34
	%	2,9%	5,9%	17,6%	26,5%	23,5%	23,5%	100,0%
állatszaporítás	db	1	0	1	0	0	0	2
	%	50,0%	0,0%	50,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
vállalkozásindítás	db	1	0	1	0	0	0	2
	%	50,0%	0,0%	50,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
földvásárlás	db	3	1	13	13	3	1	34
	%	8,8%	2,9%	38,2%	38,2%	8,8%	2,9%	100,0%
vállalkozás-fejlesztés	db	0	1	1	3	5	2	12
	%	0,0%	8,3%	8,3%	25,0%	41,7%	16,7%	100,0%
továbbképzés	db	1	0	0	0	0	0	1
	%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
gazdaság szerkezet-átalakítás	db	0	0	1	2	1	1	5
	%	0,0%	0,0%	20,0%	40,0%	20,0%	20,0%	100,0%
marketing	db	0	2	0	3	1	3	9
	%	0,0%	22,2%	0,0%	33,3%	11,1%	33,3%	100,0%
agroturisztikai beruházás	db	0	0	0	1	0	2	3
	%	0,0%	0,0%	0,0%	33,3%	0,0%	66,7%	100,0%
egyéb	db	1	0	0	1	1	0	3
	%	33,3%	0,0%	0,0%	33,3%	33,3%	0,0%	100,0%
Összesen		45	48	199	182	113	86	672
		6,6%	7,2%	29,6%	27,1%	16,8%	12,7%	100,0%

Forrás: saját felmérés adatai alapján (2021), saját szerkesztés, 2022

Magasabb támogatásösszeg-kategóriákban (70 000 € felett) leginkább termesztés-technológiai, feldolgozó üzem és eszközök, valamint infrastrukturális fejlesztésekre (például csatornázás) van a legnagyobb igény.

A **8. táblázat** a fiatal gazdák korosztály szerinti és pályázási céljuk szerinti eloszlását tartalmazza.

8. táblázat: A válaszadók megoszlása korosztály és pályázási célok szerint

Pályázás célja		19 évesek és fiatalabbak	20-24 évesek	25-29 évesek	30-34 évesek	35-39 évesek	Össz.
gép- és eszközpark bővítése, fejlesztése	db	1	12	12	25	18	68
	%	1,5%	17,6%	17,6%	36,8%	26,5%	100,0%
farminfrastruktúra-fejlesztés	db	0	1	5	0	1	7
	%	0,0%	14,3%	71,4%	0,0%	14,3%	100,0%
állatállomány frissítése, bővítése	db	1	5	3	7	6	22
	%	4,5%	22,7%	13,6%	31,8%	27,3%	100,0%
technológiai fejlődés	db	0	1	0	0	1	2
	%	0,0%	50,0%	0,0%	0,0%	50,0%	100,0%
könnyebb és hatékonyabb munkavégzés	db	5	8	11	7	13	44
	%	11,4%	18,2%	25,0%	15,9%	29,5%	100,0%
(minőségi) termelés növelése	db	1	0	0	4	4	9
	%	11,1%	0,0%	0,0%	44,4%	44,4%	100,0%
pénzügyi támogatás	db	1	7	12	11	13	44
	%	2,3%	15,9%	27,3%	25,0%	29,5%	100,0%
feldolgozás	db	0	0	1	1	1	3
	%	0,0%	0,0%	33,3%	33,3%	33,3%	100,0%
általános fejlődés	db	4	38	42	55	41	180
	%	2,2%	21,1%	23,3%	30,6%	22,8%	100,0%
jövedelemnövelés	db	0	1	1	1	2	5
	%	0,0%	20,0%	20,0%	20,0%	40,0%	100,0%
mezőgazdasági javak értékesítése	db	0	0	0	1	1	2
	%	0,0%	0,0%	0,0%	50,0%	50,0%	100,0%
új vállalkozás indítása	db	1	2	5	4	2	14
	%	7,1%	14,3%	35,7%	28,6%	14,3%	100,0%
földterület növelése	db	0	1	1	0	0	2
	%	0,0%	50,0%	50,0%	0,0%	0,0%	100,0%
meglévő vállalkozás fejlesztése	db	0	0	4	1	5	10
	%	0,0%	0,0%	40,0%	10,0%	50,0%	100,0%
szakmai végzettség hasznosítása	db	0	0	0	0	1	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	100,0%
főállású gazdálkodás	db	0	5	9	5	5	24
	%	0,0%	20,8%	37,5%	20,8%	20,8%	100,0%
munkaerőhiány kiküszöbölése	db	0	2	0	2	2	6
	%	0,0%	33,3%	0,0%	33,3%	33,3%	100,0%
agroturisztika kiépítése, bővítése	db	0	0	1	0	0	1
	%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	100,0%
egyéb	db	0	2	1	4	1	8
	%	0,0%	25,0%	12,5%	50,0%	12,5%	100,0%

Forrás: saját felmérés adatai alapján (2021), saját szerkesztés, 2022

Jól látható, hogy a legtöbbjüknek az általános fejlődés a céljuk és a gép- és eszközpark modernizálás, hiszen ahogy a szakirodalmi áttekintés is alátámasztja, Romániában és Székelyföldön is drasztikusan elmaradott az agrárágazati tevékenységek rendelkezésre álló módszerei, lehetőségei. A termelés minőségi és mennyiségi tekintetében is fejleszteni kívánt személyek már 30 év feletti, valószínűleg nekik inkább megvan már a szükséges eszköz-ellátottság, így a hatékonyságnövelés és minőségi mezőgazdasági áru előállítása a céljuk. Velük szemben a 19 évnél fiatalabb gazdák az általános fejlődés, valamint a könnyebb és hatékonyabb munkavégzési módszerek elérésére a céljuk.

Kiemelendő, hogy a fiatal gazdák közül 24 fő (többek közt) azért szeretne pályázni, mert főállású gazdálkodóvá szeretne válni, tehát a gazdaságában azon körülményeket, eszköz-ellátottságot szeretné létrehozni, mellyel teljeskörű tevékenységbe foghat. Egyéb célokként említették a hatékonyságnövelést, költségcsökkentést és a fiatalok helyben maradására való ösztönzést is.

Az interjúkból kiderült, hogy a terménytárolók, hűtőházak, feldolgozó üzemek, létesítése (akár közösségi szinten például 1-3 településenként), gép- és eszközpark korszerűsítése kiemelten szükség- és igényszerű a térségben, mint hatékonysági, versenyképességi oldalról, mind a gazdák infrastrukturális ellátottság oldaláról. A térségre különleges adottságok (jó termőföld, még kedvezőbb, kevésbé szélsőséges klimatikus-éghajlati jellemzők) és számos még mindig kiaknázatlan lehetőségek (kulináris termékek, erdők, kézművesség) fellelhetők, melyek gazdasági, jövedelmező irányait megragadva, a már erősödő bizalmi hálózatot tovább bővítve és erősítve befektetők, egyéb beruházások vonhatók a térségbe.

5.2. VIZSGÁLATOM KÖVETKEZTETÉSEI

Területi vizsgálataim legfontosabb összefüggései számos olyan irányt mutatnak, melyek jól hasznosíthatóak Székelyföld mezőgazdaságának fejlesztéséhez, stratégiai irányainak kidolgozásához. Mindezek alapján a legfontosabb kutatási eredményeimet az alábbiakban foglalom össze:

1. Országos szinten az *alkalmazottak átlagos napi létszáma* kiegyenlítődés irányába mozdult el, viszont a térségben 2018 előtt több nagy munkavállaló-létszámú ipari létesítmény és gyár leépítésével és bezárásával csökkent a kínálati oldal, így többen is áttértek a mezőgazdaság egyes ágazataiba. A mezőgazdaságban végbemenő fokozatos gépesítési hullám újabb alkalmazott-létszám csökkenést eredményezett.

2. A munkavállalói járulékok és illetékek növekedésére a vizsgált térség mezőgazdaságában működő vállalkozásaiban a munkavállalókat minimálbérre jelentették be és az egyéb juttatásokkal kompenzálták a munkavállalók nettó bérét, ami az *alkalmazottak átlagos havi bruttó jövedelmének* drasztikus csökkenését idézte elő.
3. 2015-2018 közötti pályázati kiírások megjelenése nagyban hozzájárult a mezőgazdasági ágban tevékenykedő gazdák jogi bejegyzés-hajlandóságához, mivel közel 20%-kal növekedett a térség *működő vállalkozásainak számában*, míg a megyei adatok stagnálást mutattak.
4. A KAP területalapú támogatásainak csökkenésével a térségben az ágazat *termelési értéke* drasztikusan csökkent, míg ezzel ellentétesen az állattenyésztésre való átállás által 2018 után növekedett az ágazat termelési értéke. Székelyföldön Maros megyében mutatkozott a legnagyobb növekedés.
5. A Hargita és Kovászna megyei gazdák jellemzően magánszemélyként gazdálkodnak, így Maros megyében az ágazatok termelési értéke mellett a jogi személyiséggel rendelkező gazdaságok száma is magasabb.
6. A vizsgált időszakban Romániában az *erőgépek száma* jelentősen növekedett, melyben a székelyföldi megyék kimagasló részesedést mutatnak. Ezen periódusban a székelyföldi Pro Economica Alapítvány közvetítésével kiírt támogatások jelentős mértékben hozzájárultak a térségben az *erőgépek számának* növekedéséhez.
7. A három székelyföldi megye többségében homogén együtt mozgást mutatott a vállalatgazdasági mutatók esetében. Ezek közül Maros megye a legfejlettebb, viszont az erőgépek száma esetében jelentősen elmarad Hargita és Kovászna megyétől.
8. Országos szinten a legnagyobb volumenű szétszórtságot egyrészt a növénytermesztés termelési értéke, másrészt az erőgépek darabszáma produkálta, mivel kétszer több átlag feletti értékekkel rendelkező megye volt, mint átlag alatti, ezáltal a mutatók koncentrációja is a legnagyobb mértékűnek mutatkozott. A vizsgált időszakban az átlagjövedelmek minden megyében a kétszeresére növekedtek.
9. Székelyföldön a hagyományos gazdálkodás jelenléte következtében a gazdálkodók jelentős része még mindig nem rendelkezik mezőgazdasági szakképzettséggel, viszont a tanfolyami képzések egyre népszerűbbek. Mindezek jól mutatják, hogy a gazdálkodás diverzifikációs hajlandósága megjelent a térségben.

10. A térségben a legnagyobb népszerűségnek a 10-70 000 € *értékű pályázatok* örvendtek, amik a gazdaságok általános és kiemelten infrastrukturális ellátottságának (pl. műszaki, ingatlan) korszerűsítését célozták meg.
11. A gazdák *közös gazdálkodási módszerek*hez való hozzáállása jelentős változáson ment át, így jól látszik, hogy egyre többen kezdenek szövetkezeti formában gazdálkodni, közösen megvásárolni és használni eszközöket, valamint feldolgozóüzemek létesíteni.
12. A kérdőíves és mélyinterjúk alapján is kiderült, hogy a térségben önmagában a termelés nem okoz gondot, viszont mindenképp szükségeseek közösségi összefogáson terménytárolók, hűtőházak, különböző (pl.: hús-, tej-, gyümölcs-, zöldség)feldolgozó üzemek és akár takarmánykeverő eszközök és egységek beszerzése és létesítése egyaránt.

5.3. HIPOTÉZISEK MAGYARÁZATA

A dolgozatom elején három fő hipotézist fogalmaztam meg, melyek mentén készült a kutatásom is, melyek magyarázatát az alábbiakban tárom fel. Az állításaim eredményeit az alábbiakban összesítem:

H1: Romániában Székelyföld mezőgazdasági tevékenységének hatékonysága alacsonyabb, mint a romániai átlag.

A szekunder kutatásom során rávilágítottam arra, hogy az adatok Székelyföld esetében torzíthatnak, mivel jellemző a mezőgazdaság terén a szürke gazdaság, önfoglalkoztatás, valamint kevesebb termelt mennyiségekről szolgáltatnak adatot az adózási okokból kifolyólag. Emellett a földterület használat sem mutat tiszta képet, hiszen egyrészt a térség birtokszerkezete is rendszertelen felosztású, másrészt birtoktulajdoni-viszonyok rendezése több évtized óta elhanyagolt teendő, melyet mostanában kezdenek a helyi önkormányzatok rendezni. A kérdőíves felmérésben többen is megjelölték problémaként a földterület tulajdonviszonyainak rendezetlenségét, mely a gazdálkodásukat – ezáltal a valós adatszolgáltatást is nehezíti. A cégek esetében ez a probléma kevésbé áll fenn, hiszen ingatlan bérleti szerződések és vállalkozás-vezetési kötelezettségek (könyvelés, termeléskövetés, stb) végett pontos adatokkal rendelkeznek, ennek ellenére maga a tevékenység hatékonysága megkérdőjelezhető, hiszen esetükben is jellemző egyaránt az elavult gép- és eszközpark, a munkaerő és a tárolási lehetőségek hiánya. Ezen megállapítások által kijelenthetem, hogy az állítást **igazolni tudtam**.

H2: Székelyföldön a hagyományos gazdálkodás és a modern termesztéstechnológiák ötvözése miatt speciális fejlesztési irányok kidolgozására van szükség.

Székelyföldön mai napig jellemző a hagyományos gazdálkodás, és ahogy a szakirodalomban is kitértem rá, habár még magas szintű agrárdigitalizációról nem beszélhetünk a térségben, ennek ellenére – önmagukhoz mérten – már fejlődés mutatkozik: Több mezőgazdasági drón kereskedő-szolgáltató cég van jelen Székelyföldön, valamint az említett Pro Economica Alapítvány közreműködésével kiírt mezőgazdasági pályázatok által rengeteg gazda jutott új gépekhez és eszközökhöz, valamint agroturisztikai beruházásokat is megvalósíthattak. A kérdőíves felmérés alapján továbbiakban is megjelenik a gép- és eszközpark frissítési és bővítési igénye, valamint az agroturisztikai beruházások mellett az új mezőgazdasági tevékenység indítási szándéka, és a gazdaságszerkezet-átalakítás is. A térségben kezd feloldódni a szövetkezetekkel kapcsolatos történelmi negatív tapasztalatok, hiszen egyre több közös kezdeményezéssel indult (hús-, tej-, gyümölcs-) feldolgozó üzem létesül, valamint egyes mobil-eszközöket kölcsönadási alapon közösen használnak. Mindezek alapján kijelenthető, hogy napjainkban a fiatal gazdák sokkal nyitottabbak a mezőgazdasággal kapcsolatos minden nemű újításaira, így növelve a saját és térségi versenyképességet, termelékenységet, hatékonyságát, tehát az állítást **igazolni tudtam**.

H3: A székelyföldi fiatal gazdák pályázással és agrártermeléssel kapcsolatos attitűdjeit életkoruk és szakképzettségük határozza meg.

A kérdőíves felmérés eredményei alapján elmondható, hogy a mezőgazdasági végzettség szintje nem feltétlenül határozza meg a pályázni kívánt összeget, hiszen a szakképzettséggel nem rendelkező vagy tanfolyamot végzett gazdák egy része egyaránt érdeklődik 40-70 000 € és afeletti támogatások iránt is. Ezt alátámasztja, hogy a korosztályok közti egyenletes megoszlás volt mérhető a pályázás célja esetében is: a legtöbben (180 fő) az átfogó általános fejlődést, illetve 68 személy a gép- és eszközpark bővítését és fejlesztését említette meg pályázási céljaként. Továbbá a pénzügyi támogatás szükségessége, a könnyebb és hatékonyabb munkavégzés elérése is közrejátszik a pályázási célokban szinte minden korosztályban. Ez azzal magyarázható, hogy sokan a családtagjaik régi gazdaságát viszik tovább, és mindenképp szükséges a hatékonyságnöveléshez a gazdaság korszerűsítése akár terepi munkavégzés, akár adminisztratív munkavégzés terén. Mindezek alapján az állításomat **nem tudtam igazolni**.

5.4. JAVASLATOK A SZÉKELYFÖLDI AGRÁRÁGAZAT GAZDASÁGFEJLESZTÉSÉRE

Kutatásom zárásaként megfogalmaztam általános és konkrét projektötlet-jellegű javaslatokat egyaránt a székelgyföldi agrárágazat gazdaságfejlesztési és versenyképességnövelési lehetőségeire, irányaira, melyeket érdemes lehet akár egy komplex projektötletben integráltan megvalósítani.

Stratégiai javaslataim:

- *online és offline marketingkampány* indítása a gazdálkodás népszerűsítésére (például támogatásösszegek megjelenítésével, diverzifikációs lehetőségekkel, saját élelmiszer-előállításal, hobbi, egészségügyi és pszichés jótékony hatások hangsúlyozásával),
- költséghatékony *hibrid szakoktatási rendszer* kialakítása is hasznos lenne, melynek elméleti órái online a gyakorlati foglalkozások pedig tömbösítve valósulnának meg.
- A térségi szakmai előljáróknak, valamint vállalkozóknak érdemes lenne még tovább bővíteni és erősíteni *szakmai és gazdasági együttműködések*et mind lokális, mind nemzetközi szinten, így növelve a versenyképességet, valamint jó gyakorlatok is adaptálhatóbban lennének.
- Érdemes lenne az egyes, különböző domborzati-környezeti adottságokkal rendelkező területeket felosztani ez alapján körzetekre, s így támogatni és népszerűsíteni az adott térség *optimális gazdálkodási formáit* (például: Csíki Csipszgyár – Csíkszék)
- Tojás, méz, hús, illetve zöldség-gyümölcs-, takarmánynövény tároló, feldolgozó és csomagoló üzemek létrehozása is hasznos lenne, melyek által a termelőktől az alapanyag felvásárlása után egységesen csomagolnak és forgalmazznak.

Operatív javaslataim

Az inkubációs programok már számos területen bizonyították hatékonyságukat, így akár az agrárágazatok és komplex, teljes agráriumot érintő szegmensek összekapcsolására lenne lehetőség. Az *inkubációs program*ban résztvevők számára biztosítani lehetne a logisztikát, feldolgozó-szervezetekkel való kapcsolatépítést, marketinget, helyi üzletekbe székelgyföldi üzletláncok által termékértékesítést, így a térség rövidellátási láncai is támogatva lennének. Az inkubációs program létrehozása megvalósítható akár befektetők akár intézményi vagy civil összefogás által pályázati úton is, a későbbiekben a fenntartási költségeit pedig a különböző tagsági és bérleti díjak, valamint további pályázati finanszírozások, egyéb támogatók fedeznék (mint alapítvány, nonprofit szervezet, stb). Az inkubációs program értelemszerűen az egész térséget szükséges lefedje, és ez meg is valósítható, hiszen Székelgyföldön több, mint 20

falugazdász dolgozik nap mint nap az agrárágazat szolgálatában, így kezdetben Székelyföld központi városaiban (Székelyudvarhely, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy, Marosvásárhely) lenne hasznos 1-1 épületet fenntartani, ami a gazdák és szakmai segítők találkozó pontjaként funkcionálna.

Szakmai együttműködő partnerek lehetnének romániai, magyarországi és nemzetközi szakmai és közigazgatási partnerszervezetek, minisztériumok, egyetemek, alapítványok, egyesületek, magánszemélyek, más gazdálkodók. Ezen az együttműködések és partnerségek által lehetősége nyílna térségi, országos és nemzetközi mobilitásokra, képzésekre, tanulmányutakra, jó gyakorlatok adaptálására, tapasztalatszerzésre.

Inkubációs időszak két vonalon és sávós kedvezményrendszerrel működhetne: (1) a rövid termelési idejű gazdálkodók számára (például szántóföldi növénytermesztés, zöldségtermesztés, termőkorú gyümölcsösök, gyógynövények), (2) hosszú termelési idejű gazdálkodók számára (például állattenyésztés, új gyümölcs. és facsemete-ültetvények). Az első 3, illetve termőre fordulástól számított 3 évig 30% kedvezmény, 3-5 évig 15% kedvezmény, 5 év után pedig 10% felárat legyen szükséges fizetni, így ösztönözve a gazdákat, hogy pár éven belül esetben már saját maguk menedzseljék teljeskörűen a gazdaságukat és adják át helyüket az újonnan induló, régi segítségre szoruló gazdák számára. Az inkubációs programban résztvevők számára **szolgáltatások széles palettája** állhatna rendelkezésükre:

1. *Alapszolgáltatások:* helyiségbérlés (iroda, műhely, raktár, tárgyaló), irodai szolgáltatások (office-nyomtató, kellékek, stb).
2. *Hivatalos ügyintézésben való segítségnyújtás:* többek közt a gazdálkodás hivatalos bejegyzése a leghatékonyabb jogi formába, ügyintézési segítség (jog, román nyelv, könyvelőség).
3. *Online szaktanácsadási platform:* integrált kommunikációs csatorna létrehozása gyorsabb információcsere, problémabejelentési felülettel.
4. *Hibrid rendszerű szakmai (tovább)képzések* szervezése térségre specializált szaktudás átadása céljából és alap digitális, informatikai alapismeretek bővítésére szükség lenne.
5. *Interaktív foglalkozással egybekötött gazdálalkozók:* ötletláda, probléma-láda, különböző, gazdálkodáshoz kapcsolódó szoftverek kipróbálása.

6. *Értékesítési, kereskedelmi hálózatba becsatlakozás:* helyi üzletek, térségi termékcsoporthok és üzletláncok (például Góbé termék, Székely termék, Merkúr székelyföldi üzletlánc), országos üzletláncok, külföldi (akár csak székely-magyar termékeket forgalmazó) üzletek.
7. *Egyéb tanácsadási, információs szolgáltatások:* Szakképzés-kereső platform létrehozása hasznos lenne, ahol akár települési akár ágazat szerinti keresés alapján informálódhatnak az érdeklődők akár tanfolyami akár szaklíceumi, egyetemi képzéskínálat terén is. Emellett más tanácsadási szolgáltatások is elérhetőek legyenek: könyvelési, jogi, hitelekkel és pályázatokkal kapcsolatos, üzletviteli, adóügyi, marketing, innovációs, műszaki tanácsadás és üzleti terv készítése is.
8. *Pályázatírás, projektmenedzsment, projektvezetés:* folyamatos tájékoztató anyag küldése is hasznos lenne, így a gazdák ismernék az aktuális és hamarosan futó pályázati lehetőségeket.
9. *Egyéb szakmai programok:* térségi, országos, magyarországi és nemzetközi gyakorlati tanulmányutak szervezése kifejezetten kis- és középgazdaságokba, mivel a székely gazdák így a megvalósítható módszereket, megoldásokat, jó példákat ismerhetik meg, akár próbálhatják ki. Ezenkívül mindenképp szükség van szakmai kiállításokra, előadásokra, ALUMNI programra a jó tapasztalatok megosztása érdekében.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Az instabil élelmiszerpiac, az inflációra gyakorolt élelmiszerárak hatásai és a politikai okok általi hazai élelmiszeripar fenntartásának szükségessége miatt már a kezdetektől fogva az európai integrációs folyamatok középpontjában a mezőgazdaság állt. Az agrárgazdaság szakpolitikai összefogását az Európai Gazdasági Közösség együttműködés egyik legfontosabb szegmense a Közös Agrárpolitika (KAP) lett, melyet 1957-es Római Szerződés által hoztak létre. Ez alapján a tagállamok kezdetben az olcsóbban termelő, Európán kívüli modellel szemben a családi gazdaságokra épülő európai modell megvédésére, mezőgazdaság termelékenységének növelésére, importfüggőség mérséklésére, az élelmiszerellátás biztonságának előmozdítására törekedtek. Ennek ellenére mégis több évig tartó tárgyalások követték a folyamatot, hiszen például míg Franciaország számára a mezőgazdaság volt prioritás, addig Németországnak inkább az ipari szektor jelentette a legfontosabb ágazatot. Már ebben az időszakban is a legfőbb közös gazdasági és társadalmi célok közé tartozott a mezőgazdasági termelékenység növelése, a szektorban dolgozók részére megfelelő jövedelem és ezáltal életszínvonal biztosítása, az élelmiszer-ellátás biztonságának garantálása, a termelők és egyaránt a fogyasztók védelme is, valamint a fogyasztói igények reális áron való kielégítése. Ebben az időszakban az egyik legfőbb enyhítendő probléma a különböző világpiaci folyamatok voltak, hiszen a tengerentúli, olcsóbban termelő modellel szemben meg kellett védeni az európai, családi gazdaságokra épülő modellt. Így eredetileg az importfüggőség mérséklése és minél inkább az önellátás szintjének elérése volt a támogatások alapvető célja. A finanszírozás lehetővé tette a korábban hiányzó mezőgazdasági-infrastruktúra kiépítését: többek közt a különböző mezőgazdasági tevékenységekhez elengedhetetlen tárolókapacitások, hűtőházak és speciális szállítójárművek megjelenésével.

A KAP-nak napjainkra már hat nagyobb reformja volt, melyek során a támogatási rendszer formái és alapelvei módosultak, illetve megjelent kiemelve a vidékfejlesztés is. Ezen reformokra azért volt szükség, mert a KAP nem kívánatos hatásai különösen a vidéki társadalmat érintette hátrányosan: többek közt az iparosodás, az újabb urbanizációs hullám, városba költözések, valamint környezetvédelmi problémák. Egyre súlyosbodó problémák, területi feszültségek jelezték, hogy a KAP radikális továbbfejlesztése mindenképp szükséges. Ennek hatására a reformok intézkedései következtében az ár- és a jövedelempolitika szétválasztása fokozatosan megtörtént. Bevezetésre kerültek a közvetlen kifizetések, ahol szinte teljes mértékben függetlenné váltak a jövedelemtámogatások a termeléstől, tehát a meghatározó szempont a megművelt terület nagysága lett. A legfrissebb,

2021-es reform lényeges pontjai méltányosabb, teljesítményalapúbb, környezetbarátabb KAP, éghajlatbarát és zöldebb gazdálkodási formákra való átállás, ökorendszerek, biodiverzitás, állatjólét, szociális és munkajogi vonatkozások (szociális dimenzió megjelenése), termelői versenyképesség megőrzése, új szövetkezési lehetőségek, valamint a „vidéki örökség” megőrzése és védelme egyaránt. Mindezek által egyre multifunkcionálisabb ágazattá vált a mezőgazdaság. A mezőgazdasági szektor központi szerepe az élelmiszertermelés, valamint a természet fenntartásáért végzett munka Európa minden részén a vidéki térségek nélkülözhetetlen feladata, melyet csak olyan mezőgazdasági szektorral teljesíthető, amely többek közt szorosan kapcsolódik a természethez, a vidék sajátosságai szerint van szervezve, illetve helyi és makro szinten is fenntartható, multifunkcionális és sokoldalú.

Az utóbbi évek tendenciáit is érdemesnek tartom áttekinteni, kiemelve Romániát. A 2018-as pénzügyi évben az EMVA tényleges kifizetései esetében kiemelendő, hogy Románia (9,4%) volt a második számú kedvezményezett, Franciaország után (14,1%). Habár az EU13 országok az EMGA-ból való részesedésük csekélynek mondható, viszont a vidékfejlesztésük és mezőgazdasági struktúrájuk korszerűsítése élvez prioritást, éppen ezért részesülnek nagyobb arányban az EMVA kifizetésekből. Ezen országok közül mindössze Horvátország, Málta és Szlovénia használja az alaptámogatási rendszer (BPS – Basic Payment Scheme, korábban SPS), viszont a többi 10 ország a régi, egyszerűsített területalapú támogatási rendszert (SAPS – Simplified Area Payment Scheme) használja, mely átalányösszegeken alapul. Fontosnak tartom kiemelni, hogy habár az EU13 országok közül a hasznosított mezőgazdasági terület nagysága szerint második helyen áll Románia (13,5 millió hektár), ennek ellenére a ténylegesen támogatható terület 32%-kal kevesebb, mely több, mint 4,3 millió hektárnyi különbséget jelent. Romániában az önkéntes termeléshez kötött támogatások (Voluntary coupled support – VCS) ágazatonkénti megjelenése Romániában a marha- és borjúhúsrá, zöldség-gyümölcsre, hüvelyesekre, kenderre, komlóra, tej és tejtermékekre, fehérjenövényekre, rizsre, vetőmagokra, juh- és kecskehúsrá, selyemhernyókra és cukorrépára volt jellemző.

Meglátásom szerint a válasz valahol abban keresendő, amit a szakirodalmi feldolgozásomban többször is kihangsúlyozásra került, hogy a mezőgazdasági szektor sokkal multifunkcionálisabb területté vált, mint hogy önmagában csak mezőgazdasági termelés és tenyésztés zajlana. Jelentős logisztikai, infrastrukturális, társadalmi és gazdasági vonatkozásokkal és hatásokkal rendelkezik a szektor. Ez a 2023-2027-es KAP célkitűzéseiben is megnyilvánul. Az utóbbi időben egyre vitatottabb témává vált a KAP 1. pillérének tagállami társfinanszírozása, melyet egyelőre többségében elutasítanak a tagállamok, viszont

komplexebben módon megvizsgálva a javaslatot, hasznos döntés volna. Először is, a csökkenő KAP-költségvetés részére kiegészítés lenne, további források szabadulnának fel uniós szinten más szakpolitikák támogatására, ezenkívül a társfinanszírozás által erőteljesebb felelősségvállalás lenne a tagállamok részéről a közös agrárpolitikai célok elérése érdekében, ezáltal a célszerűbb, hatékonyabb forrásfelhasználás lenne elérhető. A mezőgazdasági tevékenységet különösen Székelyföldön régi tradíciók övezik, hiszen manapság is rengeteg család megélhetését biztosítja, akár csak saját fogyasztás céljából végzett tevékenység is. Magyarországgal ellentétben Székelyföldön, aki már csak alig gazdálkodik, az a gazda akár több száz egyedes állatállománnyal és saját tulajdonban és használatban levő földterületekkel is rendelkezhet. Az intenzív gazdálkodás ellenére mégis problémaként jelenik meg a térségben a történelmi okokból fennmaradt felaprózódott, ún. „nadrágszíjparcellás” birtokszerkezet és a monogazdálkodás is, hiszen főleg az idősebb gazdák nem igazán nyitnak még a termelésnövelés, piacra jutás és könnyebb közös gazdálkodás céljából sem az alternatív gazdálkodási megoldások felé. További gazdálkodást nehezítő akadályként és jövőbeli kihívásként jelenik meg székelyföldi gazdatársadalom életében a digitális készsége hiányosságai, a fiatalok elvándorlása, és a Romániában jellemző kommunikációs akadályok (nyelv, jogi, pályázati információhiány), valamint pénzügyi-befektetési és értékesítési nehézségek.

Ezek alapján kifejezetten megoldásra váró, szakpolitikai szinten is gyakran vitatott témák a generációváltás, a fiatalok helyben maradása, a technológiai fejlődés, a környezeti-éghajlati változásokhoz való alkalmazkodás. Gazdaságfejlesztési szempontból fontos kiemelni, hogy az agrárfejlesztés mindössze csak egy szegmense a területfejlesztésnek, hiszen az agrárfejlesztésnek az adott térségre jellemző gazdasági, társadalmi és infrastrukturális tényezőket is figyelembe kell vennie, és mindezek komplex vizsgálata és fejlesztése által érhető el vidékfejlesztés.

Kutatásom céljaként egyrészt térszerkezeti kapcsolatok felfedésével, másrészt székelyföldi gazdatársadalom tevékenységének komplex vizsgálatával egyes összefüggések feltárásával foglalkoztam, illetve választ kerestem a lehetséges fejlesztési irányok felvázolására, melyek a gazdatársadalom gyarapítását, az agrárágazati tevékenység lehetséges kitörési pontjait, a versenyképesség növelését, kiaknázatlan lehetőségeket és helyben való boldogulás stratégiáját célozzák meg, hogy a globalizált világban lokális jövő alapjaiként szolgálhassanak. Bízom abban, hogy kutatásommal és abból kapott eredményeimmel hozzá tudok járulni Székelyföld fejlődéséhez és azon belül az fiatal gazdák boldogulásához.

7. IRODALOMJEGYZÉK

1. Agrárminisztérium, 2021. *Az új KAP társadalmi egyeztetése*. Budapest: Agrárminisztérium.
2. Áldorfai, G., Topa, Z. & Káposzta, J., 2015. *The planning of the Hungarian local development strategies by using CLLD - approach*. Vilnius, Academic Association of management and administration, pp. 13-22.
3. Basa, M., 2021. *Mezőgazdaság 4.0.* forrás: <https://klimapolitikaiintezet.hu/cikk/mezogazdasag-4-0> [Hozzáférés dátuma: 2022. szeptember 10.].
4. Biró A., Z., 2017. Új elitszerepek rurális környezetben. In: Z. Biró A. & F. Magyar, szerk. *A generációváltás esélyei: Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben*. Csíkszereda: Státus Kiadó, pp. 13-39.
5. Biró A., Z., 2018. Agrárinnovációs folyamat a székelyföldi térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15(3), pp. 88-97.
6. Biró, B. J., 2013. A román agrárszektor tesztüzemi elemzése különös tekintettel a mezőgazdasági jövedelmek helyzetének vizsgálatára. *Erdélyi Múzeum*, 75(3), pp. 108-116.
7. Buday-Sántha, A., 2011. *Agrár- és vidékpolitika: Tanulságok nélkül*. Budapest: Saldo Kiadó.
8. Candel, J. J., Breeman, G. E., Stiller, S. J. & Termeer, C. J., 2014. Disentangling the consensus frame of food security: The case of the EU Common Agricultural Policy reform debate. *Food Policy*, 44. kötet, pp. 47-58.
9. Digitális Jólét Program, 2021. *Mezőgazdaság 4.0: a mezőgazdaság nemcsak hatékonyabbá, de zöldebbé is válhat a jövőben*. forrás: <https://digitalisjoletprogram.hu/hu/hirek/mezogazdasag-40-a-mezogazdasag-nemcsak-hatekonyabba-de-zoldebbe-is-valhat-a-jovoben> [Hozzáférés dátuma: 2022. szeptember 10.].
10. Egri, I., 2019. Az Ipar 4.0 hatása az élelmiszergazdaságra. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*, 14(3), pp. 91-101.
11. Erdélystat, 2014. *Adatlapok*. forrás: <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok> [Letöltés dátuma: 2022. április 19].
12. European Commission, 2022. *Digital Economy and Society Index (DESI) 2022*, Brussels/Luxembourg: European Commission.
13. Eurostat, 2022. *GDP per capita, consumption per capita and price level indices*. forrás: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices [Hozzáférés dátuma: 2022. szeptember 13].

14. FAO, 2017. *The future of food and agriculture - Trends and challenges*. Rome: FAO.
15. Fehér, A., 1998. Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. *Gazdálkodás*, 1. kötet, pp. 72-79.
16. Forgács, C., 2003. A mezőgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. *Gazdálkodás*, 4.. kötet, pp. 70-81.
17. Gandorfer, M. és mtsai., 2017. Landwirtschaft 4.0 – Digitalisierung und ihre Herausforderungen. In: G. Wendl, szerk. *Ackerbau - technische Lösungen für die Zukunft*. Freising: Bayerische Landesanstalt für Landwirtschaft, pp. 9-20.
18. Germond, C., 2019. Agriculture with a Social Twist: Vocational Education and Training in the Common Agricultural Policy. In: S. K. St. John & M. Murphy, szerk. *Education and Public Policy in the European Union*. Cham/London: Palgrave Macmillan, pp. 89-110.
19. Halmai, P., 2007. *Az Európai Unió agrárrendszere*. Budapest: Mezőgazda Kiadó.
20. Halmai, P., 2010. Közös Agrárpolitika. In: Á. Kengyel, szerk. *Az Európai Unió közös politikái*. Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 247-269.
21. Halmai, P., 2020. A Közös Agrárpolitika reformja. In: P. Halmai, szerk. *A Közös Agrárpolitika rendszere*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, pp. 49-104.
22. Horváth, J., 2018. *Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája*. Hódmezővásárhely: Szegedi Tudományegyetem.
23. Ilyés, F., 2015. *Regionális gazdasági együttműködés szövetkezeti keretek között - székelyföldi modellek - doktori értekezés*. Pécs.
24. Kelemen, R., Káposzta, J. & Lőrinc, B., 2022. *Az agrárgazdaság szerkezetváltozásának irányai Székelyföldön*. Gyöngyös, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Károly Róbert Campus.
25. Kengyel, Á., 2022. Környezeti és költségvetési szempontok. A renacionalizálás, mint az EU közös agrárpolitikájának lehetséges reformirányai. *Közgazdasági szemle*, június, 69(6), pp. 721-738.
26. Kincses, Á., Tóth, G. & Jeneiné Gerő, H. E., 2022. A hazai mikro-, kis- és középvállalkozások (kkv-k) területi, versenyképességi elemzése, 2008–2020. *Területi Statisztika*, 28 július, 62(4), pp. 456-477.
27. Kis, K., 2019. Gondolatok a vidékfejlesztés „rendszerteránáról” - a teljesség felé. *Jelenkori társadalmi és gazdasági folyamatok*, 14(3), pp. 11-27.
28. Kovács, J.-T., 2017. Innovatív agrárvállalkozások indítását meghatározó tényezők Székelyföldön. *Pro Scientia Ruralis*, 2(1), pp. 166-180.

29. Krzemiński, J., 2019. *The dead end of the EU's common agricultural policy*. forrás: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/in-english/business/the-dead-end-of-the-eus-common-agricultural-policy-2/> [Hozzáférés dátuma: 2022. szeptember 10.].
30. Kulcsár, L., 2017. *A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: Regionális és kulturális összefüggések*. Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, Pro Ruralis Egyesület.
31. Major, K. & Nemes Nagy, J., 1999. Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években. *Statisztikai Szemle*, június.pp. 397-421.
32. Molnár, T., 2015. *Empirikus területi kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
33. Nagyné Molnár, M., 2011. A területi egyenlőtlenségek főbb összefüggései. In: J. Káposzta, szerk. *Regionális gazdaságtan*. Budapest: Szaktudás Kiadó Ház, pp. 200-249.
34. Nagy, S., 2022. Az ipar 4.0 és a digitalizáció szerepe a mezőgazdaságban, különös tekintettel a romániai mezőgazdaságban. *International Journal of Engineering and Management Sciences - Műszaki és Menedzsment Tudományi Közlemények*, 7(1), pp. 43-58.
35. Nègre, F., 2022. *A KAP finanszírozása*. forrás: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/106/a-kap-finanszirozasa> [Hozzáférés dátuma: 2022. szeptember 13].
36. Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, 2021. *Employment in agriculture (% of total employment) - European Union*. forrás: https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?locations=EU&most_recent_value_desc=true&start=2019 [Hozzáférés dátuma: 2022. szeptember 13].
37. Olajos, I., 2010. A közös agrárpolitika kialakulásának és fejlődésének története. In: C. Csák, szerk. *Agrárjog. A magyar agrárjog fejlődése az EU keretei között*. Miskolc: Novotni Alapítvány, pp. 79-88.
38. Pál, Z., 2020. Az Európai Unió agrárstruktúrája. In: P. Halmai, szerk. *A Közös Agrárpolitika rendszere*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, pp. 273-298.
39. Pro Economica Alapítvány, 2021. *Korábbi pályázatok*. forrás: <https://www.proeconomicaalapitvany.ro/korabbi-palyazatok> [Hozzáférés dátuma: 2022. október 10].
40. Ritter, K., 2020. *Az agrárágazat szerepének kutatása és annak tapasztalatai Erdélyben*. Szeged, Egyesület Közép-Európa Kutatására, pp. 255-265.

41. Ritter, K. & Virág, Á., 2015. Hungaricums - the role of endogenous resources in rural development through the example of Tokaj wine region. In: W. Jedynak & J. Kinal, szerk. *Selected aspects of socio-economical changes in a post-modern society*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
42. Rural rfi, 2018. *Agricultură de precizie? Digitalizare? Cum e în România*. forrás: <https://rural.rfi.ro/emisiune/romania-digitalizare-agricultura> [Hozzáférés dátuma: 2022. szeptember 12].
43. SCAR - Standing Committee on Agricultural Research, 2017. *SWG SCAR-AKIS Policy Brief on New approaches on Agricultural Education Systems*. online: ismeretlen szerző
44. Somai, M., 2021. *Jövőre 60 éves az EU közös agrárpolitikája: siker vagy kudarc?*. forrás: <https://www.portfolio.hu/krtk/20211224/jovore-60-eves-az-eu-kozso-agrarpolitikaja-siker-vagy-kudarc-517846> [Hozzáférés dátuma: 2022. szeptember 9].
45. Swinnen, J., 2015. The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy: Introduction and key conclusions. In: J. Swinnen, szerk. *The Political Economy of the 2014-2020 Common Agricultural Policy*. Brussels/London: Centre for European Policy Studies (CEPS)/Rowman & Littlefield International, Ltd, pp. 1-30.
46. Szabó, A., 2017. *Közös Agrárpolitika*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.
47. Szőke, V. & Kovács, L., 2020. Mezőgazdaság 4.0 - relevancia, lehetőségek, kihívások. *Gazdálkodás*, 64(4), pp. 289-304.
48. Szőke, V. & Kovács, L., 2021. A mezőgazdaság 4.0 technológiáinak munkaerőpiaci hatásai. *Gazdálkodás*, 65(1), pp. 64-85.
49. Tóth, T. & Káposzta, J., 2014. *Tervezési módszerek és eljárások a vidékfejlesztésben (elmélet)*. Gödöllő: Szent István Egyetemi Kiadó.
50. Vásáry, M., 2020. A Közös Agrárpolitika átvétele az új tagállamokban. In: P. Halmai, szerk. *A Közös Agrárpolitika rendszere*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, pp. 137-184..
51. Vizard, K., Lakatos, V. & Király, J., 1996. *Magángazdaságok műszaki felszereltségének vizsgálata*. Gödöllő, FVM Műszaki Intézet, pp. 5-9.

8. ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. ábra: Digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató (DESI), 2022	7
2. ábra: Az ipar és a mezőgazdaság evolúciója	8
3. ábra: Egy növénytermesztéssel foglalkozó vállalkozás lehetséges adatforrásai	9
4. ábra: Miért nem használják a gazdálkodók a digitális technológiákat?	10
5. ábra: A romániai Közép-régió agrárpotenciálja	12
6. ábra: Válaszadók megoszlása területi egység és a gazdaság típusa szerint	17
7. ábra: A = Alkalmazottak átlagos létszámának változás-dinamikája a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban.....	18
8. ábra: B = Működő vállalkozások számának változás-dinamikája a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban.....	19
9. ábra: C = Növénytermesztés mezőgazdasági ágazat termelési értékének változás-dinamikája.....	20
10. ábra: D = Állattenyésztés mezőgazdasági ágazat termelési értékének változás-dinamikája	20
11. ábra: E = Mezőgazdasági erőgépek számának változás-dinamikája.....	21
12. ábra: F = Alkalmazottak átlagos havi bruttó jövedelmének változás-dinamikája a NACE: A – mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban	22
13. ábra: Mezőgazdasági indikátorok Éltető-Frigyes index (duál mutató) változása, 2015-2021 között Romániában.....	24
14. ábra: Mezőgazdasági indikátorok Herfindahl-Hirschman-index (HHI) változása, 2015-2021 között Romániában.....	25
1. táblázat: Területhasználat Romániában, Erdélyben és Székelyföldön, 2014.....	11
2. táblázat: A vizsgálathoz használt mezőgazdasági mutatók listája	14
3. táblázat: Mezőgazdasági indikátorok Éltető-Frigyes-indexe (duál mutató) megyei szinten, Romániában, 2015-2021	23
4. táblázat: Mezőgazdasági indikátorok Herfindahl-Hirschman-indexe megyei szinten, Romániában, 2015-2021.....	24
5. táblázat: A válaszadók megoszlása a mezőgazdasági szakképzettség szintje és a pályázni kívánt összeg szerint.....	26
6. táblázat: A válaszadók megoszlása a használt földterület nagysága és a pályázni kívánt összeg szerint	27
7. táblázat: A válaszadók megoszlása s pályázás tárgya és a pályázni kívánt összeg szerint.....	28
8. táblázat: A válaszadók megoszlása korosztály és pályázási célok szerint.....	29
9. táblázat: Mezőgazdasági indikátorok változása Hargita, Kovászna, Maros megyében, 2015-2021	45

9. MELLÉKLETEK

9.1. SZÁMÚ MELLÉKLET

9. táblázat: Mezőgazdasági indikátorok változása Hargita, Kovászna, Maros megyében, 2015-2021

Megye	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
	évben						

Alkalmazottak átlagos létszáma a NACE: A - Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban, fő

Hargita	1 575	1 689	1 743	2 294	2 180	2 020	1 994
Kovászna	1 691	1 847	1 952	2 053	1 969	2 067	2 119
Maros	2 209	2 234	2 442	2 483	2 872	2 679	2 847

Működő vállalkozások száma a NACE: A - Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban, db

Hargita	309	358	361	349	352	341	349
Kovászna	221	212	232	258	257	246	247
Maros	469	491	512	521	541	513	540

Növénytermesztés mezőgazdasági ágazat termelési értéke, ezer RON

Hargita	880 460	532 295	506 692	579 837	601 636	663 172	671 406
Kovászna	779 841	583 629	669 800	779 271	820 694	987 465	954 367
Maros	1 335 060	1 156 207	1 232 966	1 282 157	1 569 250	1 643 527	1 753 128

Állattenyésztés mezőgazdasági ágazat termelési értéke, ezer RON

Hargita	444 305	435 784	423 278	442 623	446 243	476 199	522 536
Kovászna	345 759	313 347	263 215	310 418	341 181	346 034	365 541
Maros	833 847	792 354	762 455	776 577	707 152	734 036	795 117

Mezőgazdasági erőgépek száma, db

Hargita	3 429	3 619	3 693	3 808	4 214	6 408	9 135
Kovászna	3 832	3 764	3 759	3 779	4 089	5 176	7 312
Maros	6 823	6 857	6 854	7 002	7 010	7 039	7 306

Alkalmazottak átlagos havi bruttó jövedelme a NACE: A - Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat nemzetgazdasági ágban, RON

Hargita	1 525	1 769	2 202	3 018	2 895	3 185	3 331
Kovászna	1 581	1 733	2 169	2 956	3 007	3 096	3 268
Maros	1 859	2 016	2 461	3 718	3 522	3 827	4 313

Forrás: National Institute of Statistics – Romania adatai alapján, saját szerkesztés

9.2. SZÁMÚ MELLÉKLET

Kérdőív – székely gazdák számára

1. Megye*

1. Hargita 2. Kovászna 3. Maros

2. Születési dátum*

Dátum kiválasztás

3. Utolsó iskolai végzettség *

1. Általános iskola
2. Középiskola (gimnázium, szakközépiskola, szakiskola)
3. alapképzés
4. mesterképzés
5. egyéb: _____

4. Mikor kezdett gazdálkodni (hány éve)? *

Saját válasz (szám): _____

5. Vállalkozás jogi formája*

1. Magánszemély 2. PFA 3. I.I. 4. SRL 5. Egyéb: _____

6. Gazdaság típusa *

1. növénytermesztés
2. állattenyésztés
3. vegyes gazdaság
4. méhészet
5. gyümölcstermesztés
6. zöldségtermesztés

7. Milyen növényeket termeszt? _____

8. Milyen állatokat tart? _____

9. Földterület mérete*

1. 5 ha alatt 2. 5-10 ha 3. 10-50 ha 4. 50-100 ha 5. 100 ha felett

10. Részt venne-e valamilyen gazdálkodással kapcsolatos képzésen? *

- Igen 2. Nem 3. Nem tudom

11. Milyen gazdálkodással kapcsolatos képzésen venne részt?*

Több válaszlehetőség!

1. általános gazdálkodás
2. biogazdálkodás
3. hegyvidéki turizmus
4. élelmiszer feldolgozás
5. állattenyésztés
6. növénytermesztés
7. méhészet
8. pálinkafőzés
9. Egyéb: _____

2.körös, telefonos lekérdezés sablonja

1. Jelenleg magánszemélyként gazdálkodik vagy cégszerűen? 1. Magánszemély 2. cég
2. Mikor alakult a fent említett jogi személyiség?: _____
3. A cég fő, illetve mellék CAEN kódjai (Ha nem tudja pontosan akkor szövegesen): _____
4. Van szakképesítése (felsőfokú diplomája)? Ha igen milyen? (van-e agrár képzettsége?):

5. Milyen típusú pályázat érdekli (Mire szeretne pályázni? Mire lenne szüksége?)

6. Miért szeretne pályázni? Mi a célja?

7. Mekkora értékű pályázatok iránt érdeklődik?
1. 10 000 € alatt 2. 10-40 000 € 3. 40-70 000 € 4. 70-100 000 € 5. 100 000 € felett
8. Tudná finanszírozni az önrészt amit a pályázat megkövetel?
